

123

KAZANIA

ŚREDNIOWIECZNE

17158

PRZEZ

ALEKSANDRA BRÜCKNERA.

1895 r.

1-09(04)+884-00=7+484.7+25

W KRAKOWIE.

NAKŁADEM AKADEMII UMIEJĘTNOŚCI.

SKŁAD GŁÓWNY W KSIĘGARNI SPÓŁKI WYDAWNICZEJ POLSKIEJ.

1895.

Osobne odbicie z Tomu XXIV. Rozpraw Wydziału filologicznego
Akademii Umiejętności w Krakowie.

KAZANIA ŚREDNIOWIECZNE.

Przez

Aleksandra Brücknera.

CZEŚĆ PIERWSZA.

Między rękopisami średniowiecznymi naszych bibliotek powtarzają się najczęściej Sermones incerti auctoris, Sermones varii, lub jak je po katalogach nazywają, mimo to o bogatym dziale tym w naszych dziełach o literaturze dotąd, jeżeli pominiemy ogólnikowe lub niedokładne wzmianki i wiadomości u Wiszniewskiego i Mecherzyńskiego, nic jeszcze nie powiedziano.

Zestawienie takich dwóch faktów wystarcza, by usprawiedliwić przedsięwziętą przez nas pracę.

Kaznodziejstwo średniowieczne otwiera badaniu kilka widoków; pomijamy ściśle teologiczny, nie pytamy, jaka nauka kaznodziei, jak rozwija i uzasadnia dogmat lub morał, jak objaśnia i rozumie teksty, jak je cytuje itd.; ale prócz teologicznego zawarty tu obfity materiał literacki, językowy, obyczajowy i ludoznawczy.

Dla dziejów literatury ciekawa liczba, następstwo, wpływy pisanych pomników kaznodziejskich; dowiadujemy się o nieznanych przedtem osobistościach, które na życie duchowe społecznych wpływały, o dziełach, których liczne odpisy popularność ich poświadczają, o zaksach literackich, o wyborze i naśladownictwie źródeł, o szerokości lektury, o wzajemnej zawisłości, jakie tych autorów i ich dzieła odznaczają; ważna gałąź piśmiennictwa średniowiecznego odżywa na nowo

ze wszystkimi cechami, jakie ją charakteryzują, a mianowicie z umyślnem niemal wymijaniem wszelkiej oryginalności.

Pod względem językowym plon mniej obfity. Pomniki kaznodziejstwa polskiego należą głównie do wieku XV, do czasu więc, kiedy duchowieństwo łacinę ogólnie znało, tak że każdy, który spisywał kazania, mimowoli jedynym literackim językiem, łacińskim się posługiwał. Jednolitość katolickiej kultury średniowiecznej, która łącząc wszystkie narody, w używaniu języka łacińskiego zewnętrzny wyraz tej łączności wytworzyła, przykład zbiorów obcych, które się po Polsce licznie rozchodziły, gotowe formy kaznodziejstwa w łacińskim języku, tak wygodnym do piśmiennego używania, szczególnie wobec trudności, jakie rodzimy język w pisaniu przedstawiał, sprawiły, że jak u Czechów, w Niemczech i indziej, tak i u nas, mianowicie w XV. wieku, kaznodzieja wyłącznie po łacinie spisywał swe prace, które tem samem stawały się nabytkiem ogólnym; praca Polaka lub Węgra popłacała we Francji lub Włoszech jak i na odwrót. Po zerwaniu tradycyji średniowiecznych wytłumaczono zwyczaj ten czysto literacki fałszywie; twierdzono, mianowicie ze strony protestanckiej, dowodzącej, jak uposledzonym było słowo boże w kościele katolickim, że w średnie wieki mówiono kazania, jak odprawiano mszę, t. j. po łacinie, w języku dla ludu niezrozumiałym; niezliczone druki i rękopisy kazań łacińskich, nadzwyczaj rzadkie kazań niemieckich, czeskich i i., zdawało się, dowodziły tego niezbitie. Dziś niepotrzeba już tłumaczyć, że było całkiem inaczej, że w XV. wieku każdy kaznodzieja pisał kazania wyłącznie po łacinie, prawil je zaś wyłącznie w narodowym języku; wyjątki po obu stronach tak nieliczne, że potwierdzają tylko regułę. Otóż i w naszych pisanych Sermones język panuje łaciński, polszczyzna występuje wyjątkowo.

Najdawniejsze zabytki kaznodziejstwa polskiego, kazania świętokrzyskie i gnieźnieńskie, pochodzące jeszcze z połowy XIV. wieku, pisane wprawdzie po polsku, ale w XV. wieku kazań takich prawie już niema. Po polsku spisywano wtedy już tylko formułę kaznodziejską, t. j. spowiedź ogólną i modlitwy; dalej pieśni duchowne, jakie kaznodzieja przytaczał, wielkanocne i i., samych rymowanych dekalogów zachowało się przeciw kilkadziesiąt odpisów po kazaniach, niektóre pieśni duchowne znamy dotąd tylko z kazań; nakoniec pojedyncze zdania lub słowa, które czy sam autor, czy kto później, nieraz nawet jeszcze w XVI. wieku, z jego dzieła korzystał, w łaciński tekst wpisywali, w rzędkach lub nad rzędkami i po brzegach rękopisu. Takie glosy polskie najobfitsze nad tekstami lekyj z ewangelij lub listów; lekye bowiem czytał ksiądz po łacinie całe lub pierwsze ich zdania

lub słowa i powtarzał je w dokładnym brzmieniu po polsku; dla dokładności tej, by nie szukać na kazalnicy dopiero za odpowiednim wyrazem, należało wpisywać go nad lub obok łacińskiego tekstu. Wiadomo, że nie odszukano dotąd średniowiecznego przekładu polskiego Nowego Testamentu, choć taki w XV. wieku z wszelką pewnością istniał, z końca tego wieku posiadamy nawet początek harmonii ewangelicznej w rękopisie jednej z bibliotek warszawskich; otóż glosowane lekye po kazaniach wypełniają niemal ten brak. Rzadziej pojawiają się glosy polskie w samym tekście kazań, chociaż posiadamy i takie, które niemal przez pół po polsku pisane; z reguły jednak one rychło w tekstach zanikają, a kazania przeznaczone dla słuchaczy albo raczej czytelników wykształconych, trzymane w tonie uczonym, nie wygłaszane z kazalnicy, glos polskich nie posiadają nigdy: tu należy największa ilość odpisów zbiorów obcych i niejedno dzieło oryginalne, mianowicie z 2. połowy XV. wieku. Wartość tych glos mała; glosowaniu ulegają niemal wyłącznie pojęcia oderwane; wyraz ukuty lub przejęty z czeskiego, powtarza się więc ciągle; nieraz kazania nawet z tysiącem glos polskich nie zawierają ani dziesięciu rzeczywiście wartych wyszczególnienia; drukowanie więc wszelkich glos wszystkich zbiorów byłoby srogim marnowaniem czasu i pracy; na wyczerpanie zasługują chyba tylko najdawniejsze pomniki, np. z pierwszego ćwierćwiecza. Z ograniczonego tego punktu językowego badano dotąd niemal wyłącznie kazania.

Pod względem obyczajowym ciekawe wycieczki przeciw błędom i nałogom społecznym, liczne nieraz po kazaniach; skreślone w nich obrazki rzemieślnika, kupca, rolnika i ich praktyk niezawsze godziwych, dalej modnisiów, opojów, koster, rzadziej panów duchownych i świeckich, uciskających chłopa, a przekazujących sprawiedliwość i sądy, najczęściej zaś wzory kobiet i ich ułomności, plotek, tańców i strojów, zabarwiają i wypełniają szare dotąd tło życia w średniowiecznej Polsce. Stanowisko kaznodziei zawsze negatywne, on wytyka tylko i kareci, wybiera rysy ujemne, jakby satyryk jaki; rysy dodatnie lub obojętne zjawiają się u niego raczej przygodnie, dla przykładu tylko, mimochodem; nie należy o tem zapominać, jeżeli się z kazań dla dziejów społeczeństwa czerpie, wystrzegać się tudzież, by się cech obcych, jakie kaznodzieja polski za źródłem swem innych wieków lub krajów powtarza, za swojskie nie przyjmowało. Szczególniej zaś wypada żałować, że kaznodzieje nasi w wycieczkach tych stosunkowo bardzo wstrzemięźliwi, że próżno szukalibyśmy w dziełach ich takiej kopalni dla obyczajowości, jaką np. Niemcy posiadają w kazaniach Geilera z Kaisersbergu.

O wiele obfitszy plon czerpie ludoznawstwo z naszych kazań średniowiecznych, a to pod względem podwójnym. Raz bowiem tworzą

właśnie kazania walny trakt, po którym masa opowiadań, bajek, wierzeń, pojęć dostała się do umysłowości ludu naszego; powtóre zaś wskazują kazania na przesady, wierzenia, pojęcia, jakie między ludem w XV. wieku już istniały, stają się więc obfitem źródłem ludoznawczem, o pięćset lat starszym niż to, co się po naszych wydawnictwach etnograficznych pojawia. Można dowieść, że wszelkie przesady ludowe, łączone np. z wilią Bożego Narodzenia, o kwitnięciu drzew, zamienianiu się płynów, mowie zwierząt domowych itd. dostały się w wieku XV. do ludu od kaznodziei; ci sami więc, którzy przeciw jednym przesadom i zabobonom występowali, rozsiewali inne hojną ręką, bo wyjątkowo tylko nie radził który z nich powtarzać przed ludem legendy np. o ś. Wawrzyńcu w całości, by nie utwierdzać wiary w odmienców i inne ułudy szatańskie; zwykłej nie dzielił kaznodzieja tych skrupułów i powtarzał wszystko, co znachodził w Złotej legendzie lub innych źródłach. A ileż to powieści z Gesta Romanorum, z Vitas patrum, z różnych zbiorów legend i przykładów nie dostało się do ludu przez kazania: w XV. w. ustalili się już dawno zwyczaj, wypływający w końcu z przypowieści ewangelicznych, dodatkami treści świeckiej najpierw uprzystępniać, a potem i urozmaicać wykład etyczny lub dogmatyczny; mania alegoryczna wybierała najchętniej przykłady z życia zwykle bajecznego zwierząt, z równie bajecznych właściwości roślin i kamieni, z dziejów starych i powieści nowych, by wyjawić niby ukryty ich sens, by odpowiedniem tłumaczeniem zbudować i rozeiekawić słuchacza. Ten sposób kazań przetrwał do następnego wieku; w dialogu „Prostych ludzi w wierze nauka“ z połowy XVI. wieku, skarży się Colator na wikarego i jego nietrefne kazania, jak „on przykładami też nadstawia, kiedy wątku mu nie staje, coby ludzie też rozśmieszył, a czas dobry tylko strawił.. wszak u niego tam Speculum rychlej najdziesz Exemplorum albo Dzieje Romanorum, nizli Vetus albo Novum w jego domu Testamentum itd.“ Reformacya, zdawało się, usunęła na zawsze „przykłady“, dykteryjki, accidens facieciae z kazalnicy, tymczasem w wieku XVII. odżyły one na nowo i zbiory homiletyczne z lat 1650—1750 obfitują w nie tak samo, jak średniowieczne; gdy ucichły spory religijne, opustoszała kazalnica protestancka, a zapanował konceptyzm baroku, silono się z kazalnicy katolickiej przyciągać i budzić słuchaczy, nieraz zasypiających — mówiono przecież już w wieku XV., kto trwogi nie zna, niech idzie na morze, kto spać nie może, na kazanie itd. — najrozmaitszymi ciekawostkami i anegdotami; zbiór podobnych zaczął ogłaszać B. r. Grabowski w Wiśle IV. 1890 r. (Podania i legendy zapisane u autorów staropolskich, t. j. u Ks. jez. Fr. Kowalickiego Post stary polski dziewiędzielnny z r. 1718).

Bynajmniej nie twierdzimy, jakoby kazania były jedyną drogą, po której owe przesady i powieści, np. o djable, jego figlach i sztukach, jego rodzajach (Mamuny, Smółka i i.), o czarownicach itd. do ludu się przedostały; rozchodziły się one i wprost, od ludu do ludu, z południa przez Alpy do Francyi i Niemiec, a stąd dalej na wschód; ale i kazaniom nie należy znacznego wpływu odmówić. Jeszcze ciekawszymi dla nas bezpośrednio ich świadectwa o przesadach i zabobonach, jakie między ludem wytykają; i tu wprawdzie należy baczyć, co kaznodzieja za obcem źródłem, np. za słynnym kazaniem ś. Augustyna, powtarza, a co z otoczenia własnego wybiera; mimo to odznacza się ta rubryka wielkiem bogactwem właśnie u nas, znaleźliśmy przynajmniej kilka kazań z tak obfitym wyliczaniem zabobonów, jakiego w obcych literaturach nie znamy.

W dwóch artykułach o Kazaniach Średniowiecznych (Bibl. Warsz. 1891, I. 241—258 i 1892, I. 445—471) przedstawiliśmy już szereg szczegółów obyczajowych i ludoznawczych z kilku zbiorów kazań; powtórzmy je tu (częściowo) w oryginalnym brzmieniu i w całości, a pomnożymy o nowe, nieznane; dalej zajmie nas strona językowa, chociaż głos nie wyczerpiemy, pominiemy przedewszystkiem międzyrzadkowe jako późniejsze i nie ciekawe; nie zaniebamy i strony literackiej, pomówimy o dziełach i autorach samych, ich wzorach i wpływach, chociaż nieraz, gdy brak czasu nie dozwolił nam badania ściślejszego, musieliśmy na luźnych wzmiankach poprzestać.

I.

Ogólnych dziejów kaznodziejstwa streszczać tu nie myślimy: pomniki jego polsko-łacińskie pojawiają się bowiem dopiero wtedy, kiedy po wiekowym rozwoju kaznodziejstwa stałych form i wielkiego znaczenia dawno już się dobiło, kiedy kazania przestawszy już dawno należeć do przywilejów i obowiązków biskupich, w ustach kleru świeckiego i zakonnego nietylko po miastach i miasteczkach, ale nawet już i po wsiach, co niedzielę i święto, a w post nawet i w tygodniu, się rozgłaszały; nie ma więc celu sięgać początków, kiedy z kaznodziejstwem w Polsce dopiero w pełnym jego rozwoju się spotykamy. Nie myślimy też przytaczać na nowo cytowanych już tyle razy ustępów z konstytucyj Świnki (z r. 1285), Nankiera (1320) i Wojeiecha Jastrzębca (1423), odnoszących się do kazań i kaznodziejów; natomiast podamy tu najpierw kilka dotąd mniej często lub wcale nie cytowanych zapisek historycznych w brzmieniu dosłownem; wymienimy dalej szereg dzieł kaznodziejskich z końca XIV. i początków XV. wieku; nakoniec wspomnimy o dotychczasowych odnośnych publikaacyach nowszych.

Powtórzyć wypada przedewszystkiem, co kompetentny znawca, Długosz, o kaznodziejstwie polskiem napisał. W Liber beneficiorum (I. 261) poprzedza on wiadomość o ufundowaniu stałej predykatury polskiej w kościele katedralnym przez Zbigniewa Oleśnickiego (r. 1454) następnymi słowami: Rara et plurimum infrequens apud universam Poloniam regni ecclesiam declamandi in vulgari Polonico ad plebes fiebat predicatio, rarus erudicionis et pronunciacionis legis divine sermo, quoniam qui eum scite et competenter proferrent, ob defectum et penuriam tam doctrinae quam librorum pauci extabant, omnibus Polonis, prater paucos aut studiosos aut monasticos et religiosos et hoc pro maxima parte forenses peregrinam linguam sonantes, ad vitam mundanam et saecularem conversis et abhorrentibus a studio literarum fastidientibusque laborem evangelicae praedicationis. Universitatis deinde... Cracoviensis... plantatio neglectum illum atque deformitatem tam diuturno tempore vigentem sustulit. Coeperunt enim extunc non in civitatibus tantummodo, oppidis atque castellis, sed in vicis atque villagiis regni Poloniae doctorum atque discretorum hominum linguis, crescente studio et librorum numero, fieri predicationes et simplicium... hominum pectora ex auditu frequenti legis divinae... cultiora sortiri. Hunc quoque defectum ecclesiam Cracoviensem maiorem longevo spacio, eciam studio generali (Crac.) florente, pervagantem, Sbigneus... summovit et eccl. Crac., in qua ordinarie non nisi per fratres predicatores et minores in certis duntaxat festivitatibus quas stationes appellabant, extraordinarie vero non nisi precario et sub multiplici, qui interveniebat frequencius, defectu predicabatur, singularem predicatorem... ad predicandum in quadragesima singulis diebus, sub alio vero tempore in singulis celebritatibus et diebus dominicis verbi Dei ad populum instituit. Rozróżnia więc Długosz ściśle a słusznie między stosunkami XIV. a XV. wieku.

Jedną z najdawniejszych wzmianek historycznych dotyczy kazania, które właśnie taki „forensis“, biskup z Bryksyi Jan miał w ozdobnym łacińskim języku przy koronacji w Gnieźnie w r. 1300 przed królem Wacławem i arcybiskupem; arcybiskup, nienawidzący Niemców, rzekł potem do króla: iste optime predicasset, si non caninum caput et Teutonicus esset, jak w kronice königsalskiej (J. Loserth Fontes rer. austr. Serr. VIII, 1875, 164) czytamy. Liczniejsze wzmianki u Długosza: czytamy pod r. 1410 (XIII, 16), jak przed Grunwaldzką biskup Płocki Jakób (Kurdwanowski) w klasztorze Czerwieńsku in festo Visitationis s. Mariae missa solenni officio celebrata sermonem eciam in vulgari Polonico apud universum exercitum ad aedes sanctas in frequentissimo numero congregatum habuit multaue de bello iusto et iniusto, cum esset vir rare literature habens donum sermonis,

disserens bellum regium iustissimum fore deduxit etc., lub r. 1434 (XIII, 530) Magister Paulus de Zator in vulgari sermonem habuit in quo actiones pias et optimas Vladislai regis enumerans omnibus audientibus suo dulci eloquio lacrimas excussit; w Mon. Pol. II. 939 pod r. 1463, kiedy Paweł Zatorski umarł, można również znaleźć wzmiankę o jego swadzie kaznodziejskiej (vir in vulgari sermone ad populum aetate sua nulli secundus); dzieła jego homiletyczne przechowały się po dziś dzień. W Liber Beneficiorum (II. 12) czytamy w opisie kościoła ś. Anny w Krakowie: Johannes de Wyelun s. theol. baccal. et eiusdem ecclesiae tunc plebanus, egregio et famoso praedicatori idiomatis polonici mag. Sigismundo de Pyzdry s. theol. baccal. formato (1412 bacc. in artt., 1417 mag., 1426 decanus) succedens anno domini 1428 .... novum chorum fabricavit; rzecz o dotacyi kaznodzieji polskiego w kościele krakowskim przytoczyliśmy wyżej.

Liczniejsze zapiski o słynnych kaznodziejach w Liber promociorum; wybieramy kilka, np. str. 81 (r. 1477) Stanislaus de Narty de terra Ravensi predicator temporibus illis clarus acceptus gratusque in partibus Masoviae; lub str. 76 (r. 1474) Johannes de Trzemeszno Vitreatoris, magister, egregius predicator, placidus in religione minister; lub str. 74 (r. 1473) bacc. Stanislaus de Cracovia (Stanisław Skawiński), ob. 3. 3. 1527, prof. s. theol., prepositus s. Hedvigis in ponte regali, professus ord. sep. Dom. hieros., predicator in ecclesia cathedrali Cracoviensi gloriosissimus et singularis gratie itd.; nadmieniamy, że Publ. Bibl. w Petersburgu posiada (Łań. I. Quarto nr. 224) rękopis, na którego pierwszej karcie ręka XVI. wieku zanotowała: liber iste erat dom. St. Skavynka s. theol. doct. et libr. artt. magistro singulariter charus, fuit autem predictus doctor natione Polonus, propterea Cracoviensis, professione cenobita (wylicza godności jego jak zapiska uniwersytecka) deo et hominibus dilectus; ręka właściciela zapisała na tylnej okładce: Iste libellus est dom. Stanislai de Cracovia; rękopis, pisany inną ręką, zawiera Kazania de tempore et de sanctis, po kilka nieraz na jedno święto, po kazaniu na świętego następuje jego vita; treść uczona, liczne cytaty; kilka glos polskich dopisano u boku i między rządками, np. 29 cavernas *charpaczy*, pertingit *przessaga*, 30 non cubat *nyepressipyaszye*, ineptus *nyevdolni* itd. W kronice trzemeszeńskiej (Pozn. Tow. Przyj. N., XI. 303—414) czytamy pod r. 1505, że umarł frater Jacobus Pacost verbi Dei predicator eximius itd. Pomijamy wzmianki (Długosza) o łacińskich kazaniach Jana Kapistrana na rynku krakowskim w r. 1453, powtarzanych w języku polskim

przez tłumacza; Ostroroga w „monumentum“ o cisnących się Polakach wobec kaznodzieji swego w kapliczce itd.

Dzieła homiletyczne oryginalne pojawiają się późno; przez długi czas popłacały wyłącznie dzieła obce, szczególnie kazania Jakóba de Voragine, którym Legenda aurea tegoż autora drogę urotowała; odpisy jego sermones dominicales (rzadziej i quadragesimales), poczynające się od słów Humanae labilis vite decursus salubri erudicione nos amonet etc., częste po naszych bibliotekach, w jagiellońskiej Sermones Jacubini (p. Katalog Dr. Wisłockiego), w osolińskiej nr. 379, k. 1—250; o odpisie Piotra de Pabianice przed r. 1444 z kilku głosami polskimi por. Prace filologiczne IV, 588—591. Obok nich cieszył się uznaniem Peregryn, którego mylnie za Polaka uważają, por. R. Cruel Geschichte der deutschen Predigt im Mittelalter (Detmold 1879) str. 336—346; autor Niemiec szlązki, rodem z Legnicy, był prowincyałem dominikanów polskich i reformatorem klasztoru wrocławskiego, gdzie może i kazął; kazania jego de tempore et de sanctis — w tych ostatnich czerpie wiele z Legenda aurea — powstały około r. 1300; doczekały się w XV wieku kilku edycji; są to zarysy i szkice kazań popularnych, lubujących się w przykładach, bajkach, moralitates, zabarwionych np. w kazaniu o godach w Kana prawdziwym humorem; odpisy np. w Publ. Bibl. Petersb. Łąc. I. Folio nr. 244 (ze zbiorów Chyliczkowskiego) i dwa inne, w jagiellońskiej kilka i indziej. Dalej spółczesny Peregrynowi t. z. Soccus (Socci sermones w bibl. jagiellońskiej nrr. 1666—1669; w bibliotece kapitulnej krak. nr. 151 i 152); autorem tych sermones de tempore et de sanctis Konrad von Brundelsheim, opat Cystersów w Heilbronn, zm. r. 1321; są one wcale uczoniej treści, czerpanej głównie z Augustyna i Bernarda, bez wszelkich opowiadań i facecji, długie, napełnione autorytetami, moralizujące i alegoryzujące wszystko, np. ewangeliji ś. Łuk. rozdz. 10. (homo quidam descendebat ab Hierosolyma in Jericho et incidit in latrones) odniesiony do Maryi, zstępującej z nieba w świat między grzeszników itd., por. Cruel l. l. 346—355; dalej Novus Thesaurus (Petri de Palude, zm. 1342)¹⁾ i wiele innych.

¹⁾ Pet. Publ. Bibl., Łąc. I. Folio nr. 346, z Sieciechowa, niegdyś honorabilis Stanisłai de Bodzaczyn, zawiera N. Thez. de sanctis (na k. 1 i 2 inne kazania) od k. 3—264, gdzie czytamy: 1475 post ignem tercia ebdomade peractum hoc opus, tunc Cracis ad Omnes Sanctos ignis fuit ob hanc causam, quia duo susceperunt corpus Christi in die Pasce et ambo sunt adulterati puta die pascatis, et quidam doctores sancte vite dicebant, quod pro maiore parte debuit submergi Cracovie. et existente in presencia (?) Cracis ad universitatem continuis motibus in (?) platea s. Nicolay Cracis post b. Virginem ad orientem. Na pierwszej karcie czytamy też: *Macze tam pyacz ohraaskow kazyaje (?) yanye ktore, mowiy pan lypsky, stoya lypyey (?) źle czytelnie) wyerdunka.*

Z obcych dzieł wieku XV warto wymienić Guillermi postillae (drukowane 75 razy przed r. 1500.), dominikana i profesora paryskiego, z r. 1437., przytaczane nieraz w owej kronice trzemeszeńskiej (p. w.); kazania p. t. Paratus nieznanego autora (od słowa początkowego pierwszej i drugiej części tak nazwane, wydań 17); Dormisecure Jana de Werdena, minoryty kolońskiego z połowy XV wieku, wedle innych zaś z czasów około r. 1300 (wydań 25); Discipulus albo Sermones discipuli Jana Herolta z Bazylei (36 wydań; nadmieniamy, że np. anegdota o szewcu, który z rabinową córką miał Messyasza spłodzić, drukowana np. w zbiorze St. Ciszewskiego Krakowiacy I. 275, pochodzić może w końcu z Dyseypuła (kazanie 105), źródłem Herolta zaś Dialogus miraculorum Cezaryusza z Heisterbach z r. 1224), dalej Biga salutis (Michaelis de Ungaria), Baraletus (Gabryel, dominikan) i i.; ze zbiorów czeskich t. z. Postilla pragensium studencium (dzieło Konrada Waldhausera) jeszcze z XIV wieku; Postilla zderaziensis z r. 1404, sermones de tempore w trzech częściach, i i.

Wszystkie te dzieła znał i używał jeszcze wiek XVI: w inwentarzach Szarfenberga (1547) i Unglera (1551) znajdujemy Sermones Dormisecure, Thesaurus (novus), Biel Gabriel (profesor teologii w Tybindze, zm. r. 1495) i i.; wspomina je nieraz Orzechowski, np. w Apologii do Andrzeja z Górki, występując przeciw kaznodziejom, którzy bajki zamiast wiary prawią, quo fit ut fabula Georgii (legenda o Jerzym i smoku) ac tabella Czestochoviensis (o obrazie owym) notior sit nobis omnibus meritis ac beneficiis Christi ..... hunc — ecclesiasticum esse si Christum nescit illum — simplicem si evangelium nunquam legit et si librum nullum habet in suis aedibus praeter Dormisecure; albo na innem miejscu (tamże): sic absque uxore dicent fornicatum fuisse Bigam impune, sic Baraletum atque Bricottum et reliquos insensatos Galatas etc. Niektóre zażywały szczególnej sławy i później, np. Hortulus reginae Meffretha z Myszni (pisane 1443—1447), który kwiatki rozliczne w ogród królowej — kościoła przeszczepia z dzieł Jacubini, Miliciani (Czech znany) i i., odznaczając się istnem spłodowaniem wszystkich bogactw przyrody i medycyny, które w swych exordyach i porównaniach zużywa; podobał się tak, że jeszcze r. 1652, na rozkaz cara Aleksego, przetłumaczono go na słowiański język. Petersb. Publ. Bibl. i Jagiellońska posiadają jeszcze wiele innych obcych zbiorów, np. Niderlandczyka Joh. Contractus, Włochów Leonarda de Utino i i., których dalej nie wyliczamy.

Przechodzimy do zbiorów oryginalnych, jeżeli o oryginalności mówić wolno u dzieł, których autorowie zazwyczaj zapewniają, że wnieśli

w nie jak najmniej nowego i własnego. Nakielski w Miechowie wymienia Stanisława Stoykona, zmarłego r. 1395, jako autora homiletycznego i rzeczywiście posiada Publ. Bibl. Petersb., Łań. I. Folio papier. nr. 38, dzieło jego, gdzie na k. 334 czytamy: explicit opus sermonum dominicalium collectum per venerabilem dom. Stanislaum decret. doct. prepositum monasterii mechoviensis et transsumptum per me Wenczeslauum de Sdzechouia clericum gneznensis diocesis a. d. 1391 in Mechovia, poczem następują inne kazania pisane tą samą ręką. Nie mogliśmy niestety znaleźć się w nich rozpatrzeć; ile przypominamy, były bardzo obszerne, ale wykład zupełnie abstrakcyjny, nie liczący się ze społeczeństwem i jego potrzebami i wadami, coś jak Soccus.

Obok starożytnego klasztoru występuje Przemysł z dziełami homiletycznymi, jakie z grona niemieckich kanoników nowej kapituły wychodzą. Pierwszy biskup rezydujący w Przemysłu, Eryk z Lüneburga (Winsen), otoczył się uczonymi Niemcami; jeden z nich, Henryk, syn Honoryusza, Kantor przemyski, uczeń uniwersytetu praskiego, zebrał i wydał r. 1394 kazania niedzielne. Z biblioteki Augystynów Żegańskich przeszedł rękopis do biblioteki uniwersyteckiej wrocławskiej (I. Folio nr. 493), zatytułowany Sermones dominicales et de aliquibus sanctis collecti per Hinricum Honorii magistrum arcium et primum cantorem ecclesie Premisliensis — expliciunt sermones dominicales predicati et collecti Premislie per dom. Hinricum mag. arc. studii pragensis et primum canonicum et cantorem eccl. prem. a. d. 1394 in vigilia palmarum; następują dwa kazania maryjne i inne; dalej tablica ewanielij; od k. 150 verso zaczyna się Alphile t. j. zbiór materyj homiletyczny; wiersze z treścią biblijną i psalmy pokutne z komentarzem. W tekście kazań czasami glosy niemieckie; kazania ułożone tak, że objaśniają najpierw cały tekst lekcji ewanielicznej, a więc na sposób postyli, poczem idzie zwykle osobny ustęp, zatytułowany moralitas albo moraliter, w którym lekeya lub jeden punkt jej wyklada się „moralnie“, np. po wyłożeniu lekcji De circumeisione Domini rozwija Henryk myśl, jak obrzezano Pana i naśladowców jego, Pana przez ubóstwo, przez zakon, przez Żydów (podezas męki i jak to się odbywało) itd., naśladowców zaś, gdy odbiera się im cześć, dobytek, zbawienie przez oszczerców, kacerzy itd. Scholastyczny podział na punkta zawsze starannie przeprowadzony; wykład ściśle abstrakcyjny, wycieczek przeciw otoczeniu, uwag obyczajowych itp. nie dostrzegliśmy; kazania te więc nie nadają się dla naszych celów, tem bardziej, że nie rozeszły się w liczniejszych odpisach. Biblioteka wrocławska posiada pod nr. 530 inne dzieło tegoż Henryka, pisane w Pradze, o Chrystusie. (W rękopisie nr. 493 kilka

kart pergaminowych, na jednej z nich dokument lwowski z 30. 10. 1387, w którym, na życzenie arcybiskupa Bernarda, powtórzony dokument kardynała Demetryusza).

Więszego rozgłosu niż dzieło Henryka nabrał zbiór kazań innego kanonika przemyskiego, mag. i doktora decretorum Mikołaja syna Wiganda. Biskup Maciej, następca Eryka, wzywał kilkakrotnie Mikołaja, natenczas dziekana przemyskiego „sermones per modum postille vulgariter ad fidelem Christi populum per me prolatos in unum volumen redigere“; wezwaniu temu uległ w końcu Mikołaj i poświęcił postylę kazań niedzielnych swemu biskupowi, zaręczając w przedmowie, że zadanie to przechodzi siły jego, że wypełniliby je lepiej inni uczeni, którym on nie godzien i rzemyska rozwiązać; zaznacza dalej, że on zbierał głównie zdania starych i nowych mistrzów, własnych dodawał jak najmniej (rarissime); zdaje wreszcie pracę swą całkowicie na sąd biskupa i innych. Odpisy tej postyli, która również, ile dostrzegliśmy, bez żadnych rysów charakterystycznych lekcye niedzielne objaśnia, liczne po bibliotekach, np. w Petersb. Publ. (Łań. I Fol. nr. 82 k. 1—227 expliciunt reportata postille rev. mag. Nicolai Vigandi; od k. 230—349 inny zbiór kazań niedzielnych, krótszych, zwany Sub cappa, pisany per manus Alberti de Grotow sub a. d. 1405), w jagiellońskiej nr. 1488—1491 — biblioteka ta posiada kilka rkpp., legowanych przez autora — w peszteńskiej uniwersyteckiej Sec. XV nr. 93 (wedle katalogu Szilagyi'ego) i i. Inne jego dzieło, Postilla super evangelia de Sanctis mag. Wigandi pie memorie canonici premisliensis, zawiera rękopis ossoliński nr. 1629, pochodzący z kościoła parafialnego w Landishuth (Łańcucie), pisany w dwie kolumny: po Tractatus mag. Samuelis Israhelite o Chrystusie, znanym liście, tłumaczonym w XVI wieku i na polskie, idzie od k. 13—152 postyla Mikołaja świętałna, począwszy od uroczystości ś. Andrzeja; ręką rubrykatora dodane na boku minią glosy polskie, które dla ich pisowni po części przytaczamy: idoneos fecit *doswathczony* (e nad y wpisane), rete appetibile *pozandaypca*, acceptabile *przyjemna*, formidale *boyaslyua*, sentencie extreme *osandzenya konyeczneho*, *napomynayocz*, illudit *sdrzadcza*, *mylug pysmo swantheho zaconw*, exhibere *wczynycz daacz alboo wkazacz*, lucerne *swecze*, pluraliter *rossmnozyne*, singulariter *yegdnacze*, intencio mentis *vmisleńe* (podobnie z czeska napisane *pyłnie* i i.), generalis — particularis *pospolyti* — *ossobny*, remuneratore *obdarcza*, substantia *podstawa*, in melociis *samoczin*, singulariter *wlosciwe*, tłumacz, in situ *wybythnoschi*, in illuminationis *wprzemnyenyanw*, applaudebat *pochlebuye*, datorum proprietatem *daniczow wlostnoosch*, anxietate *stroska*, offerencium *obyethownykwow*, virtutem conforativam *podporayocz*, obfuscatus est *zaczmyal*, tabescit *prochnye*, ambi-

gis *humyeyesch*, tolerabilius *lecczeyg* (w rękopisie następują legendy i kazania tej samej ręki od k. 152—174, poczem inną ręką notatki i kazania, nieraz z glosami, np. deductus alias *dowod*, w kazaniu wielkanoconem cytowane początki pieśni *Przes twe swąthe etc. Christus zmartwych etc.*, poczem „ergo bene dicimus *Christus zmartwych wstal jest ludu przytla dal yest, confusi zaraszony, impassibilitate nyecyrpyelivoscza, subtilitate cyankoscza* itd.). Henryk i Mikołaj prawili kazania w języku niemieckim, używanym w Przemysłu jeszcze i później; z kazań Mikołaja korzystali inni kompilatorowie, o czem niżej.

Wcześniej nieco niż Mikołaj wydał *Johannes Silvanus*, późniejszy kameduła *Hieronimus* (*Pragensis*) pierwsze ze swych dzieł homiletycznych; o kaznodzieju tym i jego dziełach mówiliśmy obszerniej w *Bibl. Warsz.* 1892, I. 461—471, nie będziemy więc powtarzać szczegółów, wymienimy tylko rękopisy kazań. Zbiór ich pierwszy, kazania niedzielne, p. t. *Linea salutis eterne*, poczynający się od słów *Vae mihi quia tacui. Hec verba locutus est Isaias propheta etc.*, wydany na nalegania biskupów polskich r. 1405, posiadają *Bibl. Publ. Petersb.*, Łać. I Fol. nr. 49 z *Sieciechowa* (pierwsza karta wydarta, na k. 95 koniec *Linei*, poczem kazania inne, wypiski, *Seduliusza carmen paschale*, 105—151, *auctoritates philosophorum secundum alphabetum od abstinencia do temptacio* itd.; na okładce tekst pieśni *Maria czista dzewicze*, u *Wiszniewskiego* VI 417), tamże I Folio nr. 518, przepis z r. 1411 (k. 35—129); *ossolińska* nr. 1490, str. 1—195, przepis z r. 1432, z klasztoru *Karmelitów bosych* w *Poznaniu*; dwa odpisy, jeden bez nazwy pisarza i daty, drugi ręki wikarego wiślickiego *Martinus de Gbel* z r. 1428 wymienia *Łopaciński* *Prace filol.* IV. 613 i przytacza glosy polskie pierwszego. I tu we wstępie zaznacza autor: *hunc librum dictare proposui non a memet ipso eo quod impediocoris sensus et tardioris lingue sim, sed ex aliorum collegi dictis, tanquam rosas de spinis nomenque huic libro dedi Linea Salutis.... pro Matris honore primum sermonem scribo, deinde primam dominicam post festum s. Trinitatis incipiens per anni circulum auxiliante me Domino terminabor.*

Zbiór drugi, kazania świąteczne, p. t. *Exemplar salutis*, wydany w cztery lat później (ukończony in *vigilia* czy in *octava Epiphanie quinta feria* a. d. 1409), znachodzimy w ręk. *ossolińskim* 1490, str. 215—504; w *Pet. Publ. Bibl.*, Łać. I. Folio nr. 111 ze zbiorów *Załujskiego*, k. 1—97 „scriptum per manus *Jacobi Wyrzechoslai de Squari canonici Warschouiensis*“; w *Berlińskiej Theolog.* Fol. nr. 418 z licznymi glosami polskimi, dla których o dziele i odpisie pomówimy niżej osobno; *Exemplar salutis* wyliczony też w inwentarzu bi-

skupstwa przemyskiego z XV w., *Analecta collegii historici* V. p. 429; jest też, czego *Polkowski* nie dostrzegł, w *bibl. kapitulnej* *krak.*, nr. 158. folio 1—110.

Trzeci zbiór, kazania postne, p. t. *Quadragesima salutis*, napisany znacznie później, r. 1436, aby stworzyć całość homiletyczną, przechowały *Pet. Publ. Bibl.*, Łać. I. Folio nr. 240 ze zbiorów *Załujskiego* (k. 223—281 scriptum per *Benedictum Jacobi de Laucis presbiterum* a. d. 1451... in duabus septimanis), I. Quarto nr. 67 (k. 1—130 z rejestrem, rkp. pisany per manus cuiusdam clerici *Laurentii de Zarnowycz* 1444) i I. Folio nr. 216 (k. 1—60, pisany r. 1441); dalej *krakowska kapitulna* nr. 150 (z kilkunastu glosami polskimi, pisana przez *Macieja de Krzepicze* r. 1476), por. *Katalog* tej biblioteki *Polkowskiego* pod tym nr., *nakoniec bibl. uniwers. wrocławskiego* I. Folio nr. 754 k. 275—334 z kilku glosami polskimi; opisując ten rękopis dla całej jego treści wrócimy i do *Quadragesimy*. Spis ten, który się z czasem pomnożyć da, wykazuje, że dzieła *Sylwana* cieszyły się istotnem powodzeniem; nie brak też cytatów z jego kazań, powoływań się na niego jako na źródło, krótszych lub dłuższych wypisów przez cały ciąg XV wieku; kilka takich poznamy niżej; kazania jego zalecały się krótkością i przystępnością; zbudowane na jedną modłę; brak cech charakterystycznych, obyczajowych.

Obszerniejsze dzieło zostawił *Łukasz z Koźmina*, w *Pet. Bibl. Publ.* Łać. I. Folio nr. 127, 128 i 129 (oba numery stanowią dwa tomy jednego rękopisu, 129 zaczyna od 20 poszytu, zatytułowany *Secunda pars postille mag. Lucasy*), *ossoliński* nr. 2008 (*prima pars sermonum mag. Luce*) i *kapitulny praski* E. XXII. (*Časopis Cesk. Muzea* 1880, str. 536).

Postyla kazań niedzielnych, zawierająca po dwa do cztery kazania na każdą niedzielę, poświęcona *poznanskiemu biskupowi Wojciechowi* przez autora, *Nicolaus Lucas de magna Coszmin rector parochialis ecclesie in Bansowa militali suus clericus et capellanus*; zaznacza on we wstępie, iż prośby wielu skłoniły go, że sermones per modum postille vulgariter ad fidelem Christi populum per me prolatos ad unum volumen redigerem pro ipsorum et communi fidelium profectu; wybrano mnie tak przed ceteris magistris meis et doctoribus qui nunc mecum viventes in studio almae universitatis *Cracoviensis*...; świadom swej niemocy wahał się długo podjąć tej pracy, porzucał ją nieraz dla innych zatrudnień, ale biskup nalegał: nam sermones vulgares quos faciebam dum constituebamini in *Lubnicze* (inny rkp. *Dlubnicza*) loco nativitatis vestre nunquam neglexistis et hic in *Bansowa* que a prefata villa *Lubnicze* (*Dlubnicza*) distat in aliquali distancia (na

parafią Banską waszego kolatorstwa prezentowaliście mię wy i wasi bracia); teraz więc składa ten zbiór i zdaje go na sąd biskupa i mistrzów krakowskich w chwili, gdy biskup (w Kaszowie) tak się trudził około utwierdzenia pokoju u naszego króla i Zygmunta r. 1412; data w wigilją Piotra i Pawła tegoż roku.

Ustępy tej przedmowy cytowano nieraz, a wszelkie jej szczegóły potwierdza Długosz w Liber Beneficiorum III. 125: Albertus Jastrzamyecz de Lubnicze ex pontificio Poznaniensi in Cracoviensem sedem translatus, ecclesiam parochialem in Banschowa Militari, cuius et ipse cum nepotibus ceterisque militibus de domo et familia Accipitrum patronus et collator erat, a. d. 1421 in conventualem transferens fratribus b. Pauli primi heremite sub regula b. Augustini... consignat etc.; dziś Beszowa w gubernii Radomskiej, rękopisy po Paulinach beszowskich znajdują się w dość znacznej liczbie w Pet. Publ. Bibl.; Wojciech był jeszcze biskupem poznańskim, gdy mu m. Łukasz ofiarował postylę, ale po 15. sierpnia 1412 przeniesiony na biskupstwo krakowskie, z którego król Piotra Wysza jako niedołącznego na umyśle (por. sprawę Sołtyka w trzystakilkadziesiąt lat później) do Poznania usunął.

Kazania Łukasza również rzadko jak i wymienionych poprzedników zwracają się do życia potocznego; raz, gdy przeciw zwykłemu trybowi nadmienia o rabunkach, jakich się r. 1409 w ziemi kujawskiej Polacy za złym przykładem obcych dopuszczali, dodaje: videant Poloni nostri si bene administratur regnum eorum alienigenis devorantibus, ale zaraz się reflektuje: sed ista non curanda fortasse sunt, verum ad nos ipsos reflectentes etc. I „przykłady“ nie częste, najobszerniej wyłożony o królu Barlaamie i wyborze szkatulek kosztownych z trupiami kośćcami, a prostych z perłami i cennymi kamieniami. Nie zyskały też te kazania wielkiej popularności, rzadkie z nich cytaty i wypisy (np. w rkp. Publ. Bibl. Pet., Łaé. I. Folio nr. 496 na k. 16 czytamy sermo Nicolai de Magna Cossmin, pisany ręką Petri Nicolai dicti Strawcza de Slupp 1414), tylko pomysł jednego kazania podobał się nadzwyczaj, powtarzają go kaznodzieje polscy przez cały wiek XV.

Mianowicie w drugim kazaniu na ewangelię ś. Jana 2 rozdz. (na pierwszą niedzielę po oktawie Trzech Króli), o godach w Kanie, objaśniając szeroko wyraz nupcie mówi dalej Łukasz: sed quia Polonus Polonis loquor, adhuc ad huius expositionem vocabuli nupcie revertor quemadmodum sonat in eodem linguagio Polonorum. Dicuntur enim polonice nupcie *swaczba*, quod sonat uno modo quasi *swa doba* quod videlicet significat „simile, conveniens vel congruum sibi“. Nam qui vult contrahere matrimonium, debet eligere uxorem sibi similem, nobilem

si nobilis est — idzie o towarzyszkę, stworzoną ze środka ciała, nie z głowy ani z nóg, niech równą będzie co do wieku i urody, na wzór pierścienia, który za mały gniecie, za wielki spada. Vel dicitur *swadzba* quasi *swacz dba* i. e. „propria curat“ se. uxor, nie konkubina, okradająca pana, który jak ptak bez gniazda, nie wie, komu swe mienie powierzyć, tak że duchowny z 300 grzywnami dochodu gorzej się ma w swym domu niż rycerz lub szlachcic, który nie posiada 30 lub 40 grzywien czynszów, ale ma rządzą żonę: i gościom ich lepiej się wiedzie. Vel dicitur *swadzba* quasi *swa dwa* ita quod sonant nupcie quasi „sui duo“: którzy się nawzajem posiadają, jedno należy do drugiego. Eciam dicitur *swaczba* quasi *swadz wa* i. e. „connexio et coniunctio“ que est difficilis ad disiungendum nisi cum rupturis. Nam consanguinei coniugum propter coniugium eorum mutuo se amant, unde mirum est cum tot propter eos ament se invicem, si ipsi se non ament, quandoque patria vestra matrimonio ad concordiam reducitur ut patet de Litwanis et nobis Polonis per matrimonium bone memorie Heduyis filie Ladislai regis Ungarie et Wladislai nunc gracia Dei regis Polonie alias Jagellonis principis supremi Litwanie: i przykłady innych, jedność taka podoba się Bogu. Unde et adhuc dicitur *swaczba* convertendo sillabas ... *ba swacz*, quod sonat „tua est“ quod debet ammonicio esse viri: obruszony chce żonę bić, ale ona jemu należy, a co więcej, nim jest, więc niech zachowa miarę w karaniu, które samo przez się potrzebne.

Przytoczyliśmy w streszczeniu cały ten ustęp, nie żeby dać próbkę etymologii średniowiecznej, która każdy wyraz w najrozmaitszy sposób tłumaczyć umie, ale ponieważ w całości lub skrócony powtarza się, naturalnie bez wymienienia pierwotnego źródła, we wielu kazaniach XVgo wieku na tenże temat. W wymienionych wyżej rękopisach znachodzimy i kilka glos polskich, np. w Petersb. nr. 129 naturalis instinctus vulgar. *wnętrzne ponókanie* vel *poruszone*, gestatorium *nosze* vel *nosidla*; w ossolińskim appodiabat *podpiral*, portitores *tragarze* i. i.; kilka wymienia P a t e r a Časopis l. l. z praskiego rękopisu. Dodajemy w końcu, że znaczną ilość rkpp. legował mistrz Łukasz uniwersytetowi, p. Katalog Wisłockiego.

I tak skupia się w dwadzieścia lat (1390—1412) cały szereg dzieł homiletycznych, zapelniający lukę, jaka dotąd w piśmiennictwie polskim istniała; różni autorowie, zakonnicy i (przeważnie) świeccy duchowni, układają na nalegania słuchaczy kazania, jakie w rodzinnym języku miewali, na piśmie po łacinie, przyczem naturalnie bez znacznych modyfikacyj obejść się nie mogło. Bo albo przedstawia tekst łaciński tylko jakby szkielec, zarys, który ustnie rozszerzać należało,

albo odwrotnie odznacza się tekst łaciński literackim obrobieniem, daniem cytatów, argumentów i punktów, mniej odpowiednich ustnemu wykładowi dla prostaczków. Odtąd duchowieństwo polskie kroczyło statecznie po tej drodze; dzieła homiletyczne powstają coraz nowe, mianowicie w Krakowie, odznaczające się wielką erudycją, jak kazania Stanisława ze Szkalmierza, doktora decretorum, zachowane w licznych odpisach, Andrzeja z Kokorzyna, Pawła z Pyszkowic, Pawła z Zatora (jego Sermones de sanctis posiada i biblioteka uniwers. wrocławskiego, I Quarto nr. 354, z biblioteki Dominikanów wrocławskich, od kazania in die Circumcisionis do kazania o ś. Katarzynie, czasem po 10 kazań na jedną uroczystość—na okładce zapisano kilka anegdot o sławnym błaznie włoskim Gonellus, które później u nas o Stańczyku opowiadano; o innych dziełach homiletycznych Pawła Zatorskiego pomówimy później) i i. O kazaniach Mikolaja Błońskiego, drukowanych kilka razy zagranicą, zwanych też Viridarius, wspomniął krótko B. Ulanowski w monografii o tym kanonie (Rozprawy wydziału histor. XXIII, 53—55); wspomnieć można i o zbiorze kazań Grzegorza de Misłowicze alias de Zawada (bibl. jagiellońska nr. 2337), iuris canonici doctor, archidiaconus leopoliensis, zebranych z innych (pauca de infinitis collegi, ex amplissimis colligens paucillum), scriptus et completus in aliena provincia perturbata consciencia propter fidei catholice discidia, tempore a sede mei expulsionis durante a. d. 1444, sacro concilio basilienensi vigente, persecucionem tamen hereticorum et ecclesie inimicorum maximam patiente; inny, poprawny odpis tych kazań w rękopisie nr. 1357 z r. 1457; był ten Grzegorz we Włoszech przedtem dla nauk, Pet. Bibl. Publ. posiada rkp., Łać. II Folio 204, pisany per Gregorium de Mysłowicze alias de Zawada continuantem studium Bononie a. d. 1437... gravissimis expensis quia pauperrimus fuit (non prebendatus). O innych pomówimy niżej osobno. Wykluczamy natomiast kazania Mateusza z Krakowa, bo jego obszerna Solemnis postilla (przechowana np. w bibl. uniwers. wrocł. I Folio nr. 497) wyłożona w Pradze (notabilia z praskich kazań jego posiada też bibl. I Folio nr. 485); dalej kazania Jakuba z Jüterbock (urodzony tamże r. 1383, wstąpił do Cystersów w Paradyżu, dla tego Jacobus de Paradiso zwany, przeszedł później do Kartuzów erfurckich, Jac. Carthusiensis s. de Clusa, i u nich umarł r. 1465), ponieważ w przedmowie do swych Sermones de tempore et de sanctis (te ostatnie pisane r. 1449) wyraźnie zaznacza, że prawil je do ludu po niemiecku; ale z dawniejszych jego kazań możnaby tu zaliczyć te, które miewał do braci zakonnej w Paradyżu i Mogile (po łacinie) i spisał na życzenie opata, od-

pisy częste, np. w Pet. Bibl. Publ. Łać. I. Folio nr. 314, świętokrzyski, k. 218—257 collaciones s. sermones decem ad fratres doct. Jacobi de Paradiso, lub tamże Łać. I. Folio nr. 235, Koprzywnicki, pisany r. 1449, k. 94—351 collaciones ad religiosos per fratrem Jacobum de Claratumba prof. theolog., wydane na prośbę opata mogińskiego Pawła, 35 kazań, kilka na tę samą uroczystość.

II.

Wymieniamy teraz zbiory kazań łacińsko-polskich, ogłoszone drukiem lub omówione dawniej w rozmaitych publikacyach.

1. Kazania świętokrzyskie, sześć krótkich kazań na święta i świętych, resztką niegdyś zupełnego zbiorku, po polsku, z licznymi cytatami łacińskimi, przekładanymi lub nie, z połowy XIV wieku, w przepisie nieco późniejszym zachowane; wydane w Pracach filolog. III. 697—740.

2. Kazania gnieźnieńskie, z końca XIV wieku, wydane w Zabytku dawnej mowy polskiej, poprawki w rozprawie Dr. Erzeckiego der text der Gnesener Predigten, Poznań 1885; przypuszczamy, że wzmianka o tem, jakoby arcybiskup Zbygniew Oleśnicki zostawił sermonum ad populum patrio idiomate volumen haud parvum w bibliotece kapitulnej gnieźnieńskiej, odnosi się właśnie do naszego rękopisu. Ponieważ w dotychczasowych pracach treść tych kazań mylnie podana—mówią zawsze o dwóch zupełnych kazaniach a pięciu fragmentach—stwierdzamy najpierw, że karty gnieźnieńskie zawierają następujących dziesięć zupełnych kazań: pierwsze kazanie na Boże Narodzenie, za tematem (to znaczy motto!) Puer natus est, krótkie, zupełne, od Działki miłe do frazy końcowej... Bóg w Trójcy jedyny ociec syn duch. Drugie kazanie na Boże Narodzenie, z tem samem motto, obszerniejsze, bo opowiada i objaśnia zdarzenia towarzyszące Narodzeniu, zupełne, od Działki do frazy końcowej, jegoż królestwa niebieskiego domieści nas itd. Trzecie kazanie, na dzień ś. Jana Chrzciciela, krótkie, zupełne, od Działki itd. do frazy końcowej z wezwaniem Maryi. Czwarte na dzień Maryi Magdaleny, krótkie, zupełne. Podobnie piąte, na dzień ś. Wawrzyńca, legendy nie przytacza, kończy wezwaniem Maryi. Szóste dłuższe, na dzień ś. Bartłomieja (wzmianka o ludowem przezywaniu świętego Bartodziejem), kończy znowu wezwaniem Maryi. Siódme, trzecie kazanie na Boże Narodzenie, z innem motto exit edictum a cesare Augusto (które pisarz i przed pierwszym kazaniem, czego słowo Xit dowodzi, zamierzał wypisać), jest to właściwie rozszerzone tłumaczenie

ustępu z ewangelii, z końcowym frazesem: tako daj nam nasz miły pan Bóg, abyć ona (ewangelia) naszym duszam na zbawienie była. Ósme, czwarte kazanie na Boże Narodzenie, z tem samem motto co poprzednie, nowym wstępem (o osobliwszej świętości dnia tego, podczas gdy w poprzednim mowa była o grozie boga starego, a łaskawości boga nowego zakonu) i dalszym tekstem, doprowadzonym aż do tych słów, od których w poprzednim kazaniu opowiadanie się zaczyna (iże wyszło jest przykazanie od cesarza ... tego dla itd.), którego pisarz naturalnie już nie powtarza. Dziewiąte kazanie, pierwsze na Jana Ewangelistę, zupełne a krótkie, kończy, jak inne na świętych, wezwaniem Maryi. Dziesiąte, drugie na Jana Ewangelistę, z nowem motto, zupełne, nieco obszerniejsze, kończy nie wezwaniem Maryi, jak każde inne na świętych, a trójcy św., zamiast całej frazy odnośnej wystawiono tylko pierwsze jej słowo, jak po tekstach łacińskich bywa (ad quod np. zamiast całego zdania).

Krótkość niektórych kazań nie zadziwia — „wykład“ Ewangelii i formuła kaznodziejska zabierały tyle czasu, że potrzeby dłuższego kazania nie odczuwano. Kazania gnieźnieńskie jak i świętokrzyskie są oryginalne, w średniowiecznym znaczeniu tego słowa, różniącym się zupełnie od dzisiejszego: najwięcej oryginalną w nich ich szata zewnętrzna, sam język; materia zaś, jaki przerabiają, znany i używany powszechnie, od ś. Augustyna, Grzegorza i Bedy do dzieł homiletycznych XIII i XIV wieku, do Marcina z Opawy, Peregryna, Socca i i. Zawistość ta od materiałów obcych stopniuje się w niektórych kazaniach gnieźnieńskich do wolnej przeróbki, miejscami nawet do prostego tłumaczenia, całego kazania łacińskiego, ale i w takich razach nie kępuje się polski kaznodzieja łacińskim tekstem, postępuje nieraz wcale dowolnie.

Porównajmy np. drugie kazanie na Boże Narodzenie z oryginałem łacińskim, który odnaleźliśmy w rkp. Jagielloń. nr. 1299, k. 89. Stosując się do pojęć kornej gromadki, autor polski opuszcza szczegóły porównania, cytaty oryginału albo przynajmniej nie wymienia ich źródła, autora lub miejsca, nie nazywa np. *Historia scholastica*, *Ambrosius* i i.; opuszcza kwestye, wydające się mu mniej potrzebne, np. na co właściwie to *diversorium*, do którego Józef i Marya zawitali, służyło, skąd się tam wzięły jasełka itd.; opuszcza wycieczki przeciw stanom i ludziom, np. czytamy w oryginale „(bos et asinus) flectebant genua et homo peccator, existens racionalis, videt quando elevatur creator vel transit sacerdos cum eo ad infirmum adhuc non vult flectere, tamen sepiissime flectit coram tortore“, albo „(virgo filium) in presepio colloca-

vit non in superbo lecto non in purpura non in plumis mollibus: doctrina reginabus, ducissibus, nobilibus“ itd.; dodaje zato ustępy z legend lub ze znanego mu zkadinał materiału. Tekst łaciński powtarza nieraz z myłkami, np. „Cesar Augustus universo orbi presidens voluit seire quot provincie, quot civitates, quot castra, quot ville, quot homines in toto mundo essent iussitque ut omnes homines ad urbem unde traherent originem pergerent sicut in terra Sandomiriensi vel Cracoviensi et sic de aliis et ut quilibet denarium argenteum presidi i. e. iudici illius provincie traderent et se subditum romano imperio profiteretur“ brzmi w polskim: A tako więc gdyż tento cesarz Augustus jestei on był w tento czas nadewszystkim światem panał był, tedy więc chciałci jest on to był przewidzieć, wieleć jest on ziem, miast, grodów, wsi i teże ludzi pod sobą miał był, a tako więc jest ci on to był przykazał, abyć wszeliki człowiek do tego to miasta, Betlehem (!), przyszedł był, a z sobą teto dań przyniósł, jażci jest ona rzymskiemu cesarzewi dać była miana. Wstawki nieraz niezręczne: nie powiedziawszy nic jeszcze o narodzeniu Chrystusa każe już wołu i osłu chwałę mu dawać: podczas gdy w oryginale łacińskim następstwo słuszne zachowane. Dla porównania przytaczamy jeszcze ustęp z końca kazania: (po tortore, p. w.) *Dico ulterius. Consuetudo est quando alique magne reliquie portantur in aliquam civitatem sicut b. Petri vel alterius sancti, tunc solent spirituales et homines exire cum vexillis, cum processionibus, cum magna reverencia. Sed quando b. Virgo intravit Betlehem portans reliquias qui omnes reliquias sanctificat, et nullus ei occurrit. Hodie eciam convenit antiquus et juvenis, et certe antiquus, quia antequam formaret mundum, ipse fuit sc. ab eterno sine principio. Iste enim puer fuit antiquior matre que XIV anno ipsum concepit et XV peperit et ecce ille, qui ita antiquus fuit, iste hodie factus est juvenis puer et puer iacens in presepio, flebat coram matre in presepio et ridebat coram angelis in celo. Hodie eciam convenit magnus et parvus, quia ipse dicit Celum et terram ego impleo, ita magnus est, quod in terra, sub terra eius potestas et totum mundum in sua manu tenet quem eciam totus mundus capere non potuit, unde cantat Ecclesia. Ille ita parvus factus est hodie, ut collocaretur in duobus locis parvis, sc. in sinu matris et in presepio, quia ei non erat locus in diversorio. O quale gaudium habuit b. Virgo quando ipsum peperit, tunc enim aliquociens eum alloquebatur dulcissimis verbis dicens secundum Ambrosium: Tu deus meus, tu creator meus, tu salvator meus et ideo quia tu es deus meus te adoro tamquam verum deum et ponens eum in presepio ipsum quem genuit adoravit procidens super terram. Accipiens eum de presepio ponens eum in sinu suo eum deosculabatur dicens: Tu dilectus meus, tu princeps*

meus, sicut matres solent alloqui pueros suos dilectos. Ista adoracio bene patuit in rege Octaviano, quando senatus romanus Rome eum voluit adorare, quia potentissimus et fortissimus fuit in bellis. Unde quia sapientissimus fuit, vocavit Sibillam cuiusdam regis filiam que multa de passione (!) Christi predixerat que venit ad eum se. cum principibus et intrans thalamum eius ostendit ei in celo imaginem pulcherrime virginis, que tenebat puerum pulcherrimum in ulnis suis; que vocans regem dixit ei: iste puer maior te est et erit quem virgo pariet et post partum virgo permanebit. Tunc rex amodo adorari se non permisit. Przy końcu różnice nieco znaczniejsze. W łac. tekście krakowskim niema epizodu o babkach, który, zdaje się, jest w gnieźnieńskim tekście łacińskim: odstępstwa między polskim a łacińskim tekstem zmniejszą się może, jeżeli zamiast krakowskiego porównywać gnieźnieński tekst łaciński, nam nie dostępny.

3. Kazania p e ł p i ń s k i e, Postilla pauperum super dominicalia evangelia per circulum anni, pisane r. 1420 za kaznodzieją poznańskim M i k o ł a j e m, z glosami polskimi współczesnymi i liczniejszymi późniejszymi, omówione w Archiv. f. slav. Philol. XII. 141—145, co do treści nie rozpatrzone dokładnie.

4. Kazania na lekye apostolskie, omówione w wydaniu Dr. W i s ł o c k i e g o w Glossa super epistolas per annum dominicales na podstawie rękopisu Ossolińskiego nr. 413; ponieważ odnaleźliśmy inny odpis tego dzieła, z r. 1449, pomówimy o nim niżej obszerniej.

5. Q u a d r a g e s i m a l e p r a s k i e z czasu około roku 1448, z paruset glosami polskimi, wydanymi przez prof. M a l i n o w s k i e g o w Sprawozdaniach komisji językowej I, 295—325.

6. Postyla husyty polskiego z licznymi glosami polskimi, Pet. Bibl. Publ. z połowy XV. wieku, omówiona w Pracach filolog. IV 561—586, ciekawa dla wycieczek przeciw zabobonom i przesądom, zabawom i zwyczajom ówczesnym, wymienionym tamże str. 564.

7. Kazania k r a ś n i c k i e z glosami polskimi, z połowy XV. wieku, wydanymi przez H. Ł o p a c i ń s k i e g o w Sprawozdaniach Komisji językowej V, 97 str. osobnej odbitki (1893); wzmianki o Polsce i jej stosunkach nader nieliczne, wymienione na str. 5.

8. Quadragesimale M i c h a ł a z J a n o w e a, mnicha trzemeszeńskiego, z końca XV. wieku, w bibl. Raczyńskich, omówione w Archiv X, 376—386, czerpane z obcych źródeł, z glosami polskimi; ciekawy w nich ustęp tyczący chodzenia z kobylicą, po dyngusom i palenia gromadek dla dusz zmarłych.

Pomijamy kilka drobniejszych przyczynków, w których zwykle tylko glosy polskie z tekstu łacińskiego wybrano, ogłoszone naprzykład w Szczałkach dawnej polszczyzny I. (Roczniki Tow. P. N. Pozn. XVII, 1890) przez B. Erzepkiego, przy wydaniu Modlitw Wacława przez Prof. M a l i n o w s k i e g o z r. 1887 i i.; również pomijamy kazania, o których dotąd tylko niedostateczne wzmianki podano, np. kazania s a n d o m i e r s k i e, por. Bibl. Warsz. 1883, I. 461 (postyla na lekye apostolskie przepisana r. 1453 z glosami polskimi i postyla na lekye ewangeliczne Pawła Zatorskiego r. 1454) lub t o r u ń s k i e, z których W i e r z b o w s k i kilka wierszy polskich przytoczył (Sprawozdania Komisji językowej III. 59). 275 97

Przechodzimy teraz do właściwego założenia naszego, do rozbioru nowych, nie zużytkowanych dotąd rękopisów homiletycznych XV. w.

III.

W pierwszej tej części naszej pracy omawiamy treść i glosy trzech rękopisów, oznaczając je dla krótkości wedle następstwa, w jakim je przytaczamy, literami a, b i c. Wspólna im cecha, wiek ich, pochodzą bowiem z czasu między rokiem 1407 a 1420, a stąd starożytna pisownia i gramatyka słów polskich, jakie zawierają. Rękopis a odznacza się prócz tego bogatym materiałem powieściowym, którego jednakże na nowo przytaczać nie będziemy, wyłożywszy go już w Bibl. Warsz. 1892, I. 454—458; wzmianek dotyczących społeczeństwa i jego zwyczajów i wierzeń prawie w nim niema, ręka XVI. wieku Sybillę przetłumaczyła przez Bogini. Więcej ich w rękopisie c: są tu wycieczki przeciw babom-czarownicom, do których karczmarze, gdy się im szynk nie darzy, udają się, by ich nauczyły, jak zwabiać konsumenta, damy ci za to napoju i kupimy obuwie; lub przeciw tym, którym baby (dla uroku, dla bólu głowy?) mierzą głowę (nitką?) i prawią przytem zakłęcie: Panna święta przeszła przez złoty most itd.; mówi się o zegnaniu ziewających; jak opoje w karczynie przepijają się na zdrowie; jak obchodzą święto Bożego Narodzenia; co za ludzi spraszają na gody weselne; o szpilmanach, żyjących z cudzej kieszeni itd. Ton tych kazań nieraz rubaszny, np. gdy mowa o tem, że myszy chyba lepiej się spowiadają, niż stare baby, nie umiejące i dziesięciorga przykazań; jest kilka ciekawszych legend, które niżej przytaczamy, a niebrak i silnych wycieczek przeciw szlachcie i wyższemu duchowieństwu, jedna mianowicie arcydrastyczna, którą w całości przytoczymy; ponieważ kazania te powstały w Krakowie lub w dyecezyi Krakowskiej po r. 1415, na-

suwa się przypuszczenie, że może i one wywołały uwagi biskupa krakowskiego z roku 1423, zwrócone przeciw nadużywaniu słowa na kazalnicy.

Przechodzimy do pierwszego z tych zbiorów.

Rękopis biblioteki Jagiellońskiej, nr. 1619, folio, opisany w Katalogu, znany z najdawniejszego tekstu Bogurodzicy, nalepionego na tylnej okładce, zawiera kazania, pisane głównie ręką ks. Macieja z Grochowa. Kazania te zdają się pochodzenia czeskiego, na coby nazwy Praga, Boemi i i. wskazywały; jest ich kilka szeregów, jeden idzie od k. 84 do k. 218 Sermones de tempore, od pierwszej niedzieli adwentu do Wszystkich Świętych, z osobnem liczeniem seksternów (VI na k. 148, VIII. na k. 173, IX. na k. 185, X. na k. 197, X (!) na k. 208) pisane r. 1407 w Keyni, gdzie ks. Maciej był wikarym. Następnie rzecz de penitencia i kilka innych kazań (k. 219 na I. Korynt. 12, 221 na niedzielę Iudica, 224 de dedicacione templi consecracione ecclesie), potem Quadragesimale, po dwa kazania na każdy dzień postu od k. 226; dalej idą nowe kazania na święta, na k. 311—313 legendy ś. Ambrożego i Maryi egipskiej, 314 Sermo de s. Stanislao i inne, 327 liber generacionis b. Virginis, niedokończony.

Odtąd już ręką Macieja nie powraca więcej; od k. 328—343 idą krótkie kazania, potem różnych rąk zapiski teologiczne, ostatnia ukończona na karcie pergaminowej, podpisana Petrus de Gogolkowo, niżej Iohannes Comorniczsky canonicus eccl. cathedr., dalej polskie dziesięciory (przedrukowane przez p. Wisłockiego) i ponownie łacińskie wypisy teologiczne, między nimi i tekst głównych modlitw; dawna glosa prevaricator przewrothnik.

Wyrazy polskie zamieszczał ks. Maciej w samym tekście, albo dodając je do łacińskich po punkcie, albo podstawiając je zamiast łacińskich, tak, że powstaje język niby mieszany, np. et hoc est *potkane* cum corpore, videns propheta *przesprawie* quod debuit fieri super Christum, eum *lwdarzem* nominare, que virgo s. Iohannem *pastowala*, ut homo sit *ogrodzon* a peccatis itd. Ale wyrazy te rozsiane bardzo nie równomiernie, od k. 226 np. tylko wyjątkowo się je spotyka; za to dopisano nieraz, ręką ks. Macieja (lub i inną współczesną?), glosy polskie na boku lub między rzadkami; dla odróżnienia wstawiamy takie glosy zawsze w nawiasy; późniejsze ręce, jeszcze i w XVI. wieku, dopisywały również takie glosy, które z zasady pomijamy, a jeśli je uwzględnić wypada, o późniejszym pochodzeniu ostrzegamy. Ksiądz Maciej pisze wyrazy polskie nieraz ze skrótami łacińskimi, a więc oznacza *pz* tyle co *prze*, *p'z* tyle co *przy*, e lub o nad linią *re* lub *ro*, znak podobny do małego *u* *ra*, linijka nad samogłoską *n* lub *m*.

Kto autorem tych kazań, które ksiądz Maciej przepisał, nie mogliśmy dojść; obfitują one w cytaty z literatury średniowiecznej i wskazują na uczonego autora XIV. wieku; obok tego wzoru posiadał jednak ks. Maciej i Peregryna de tempore et de sanctis, odsyła też nieraz po całe kazanie (np. na Wielki czwartek) lub po szczegóły (np. cuda św. Stanisława) do obu zbiorów. Wartość zbioru ks. Macieja, jeżeli pominiemy bogaty materiał powieściowy (o Fridolinie, wiecznym tułaczem, dyabłach, cudach, zwierzętach, uczie Saturna itd. itd.), zasadza się więc głównie na materiale językowym, który, o ile ręką ks. Macieja spisany, poniżej wyczerpujemy.

Na okładce wierzchniej notatki o liczbie sakramentów, darów Ducha ś., skutkach mszy ś. itd., podobnie na pergaminowej karcie wypiski z rewelacyj ś. Brygidy itd.;

k. 1. koniec kazania, rzecz o kanonie mszy ś. i o znaczeniu krzyżów, skończona na k. 20;

k. 2. kazania na ewangelię Jan. 2. i i., krótkie, kończą się u dołu k. 3;

k. 4. nowe kazanie na Jan. 2, poczem idą od

k. 5. kazania pisane ręką Macieja z Grochowa. De nativitate Marie (amicta *odzana*, induere *odzacz*, salutationis angelice *zwařtovana*).

6. (Maria interpretatur amara *zalořcziwa*, passio *czirzpena*).

7. De visitacione: (abiit *zabla*, querunt *szuka*... *řoda*... *řezlego yřořřtwa*, quibus circumstanciis *p'zřřpř*) exultavit *plřalo* infans, Elizabeth dixit: unde venit mihi hoc tam magnum bonum *yakozkoli* audivi, fecit potenciam in brachio suo *řatheczřnořez*, divites dimisit inanes *wgłod obroczył*, in tribus devocio christiana consistit sed in nobis *pořhřchly* hec (*pohodle* transmigratio? propter prevaricationem *př nepořlibřtvo*... parentum *rodini*) et Elizabeth *na řtara colana plodna* omnino et tu virgo... concipies, et crevit novem mensibus *řořtal gořpodř* dominus, que virgo s. Iohannem *pařtowala* (pudicissima *řromeřliwa*, in qua dominus se nidificavit *zlořbil*).

8. (non tenentur *pořvinni*, conversentur *obchodřili*, beneficia dei revolvendo *wřpominařořez*, ille conformaret se in bono *řgadzał* et proximum et perseveraret *řtal* in inceptis, colloquia... faceret *rozmaracz řo*, ex colloquiis *rosmovi*, curas *miřliř*, proposito *vmiřlenim*, ad continuandum propositum *vmiřlena*, aborsum *martwe*, sensum *mřdrořez*, pregnans *peřni*, gignetur *porodřisř*) bona *zaroda* ad bonum inducit.

9. recepistis mercedem vestram quia *pořzeřizna* ex intencione cordis sed laus bona ex corde procedit, ille est ut canis cui porrigitur comestio et *pořglady* et post recedit a te, exultat *plřře*, virilitas *řtatecznořez*, hec exultacio dicitur *plřřane*, exultat *plřře* (eloquens *mowna*).

10. esurientes qui *thōbō* post regnum celorum; kazania inną ręką de incarnatione.

12. de conceptione (propter transgressionem *przenepo[tlu]bwo!*) remedium i. e. *opyorō* adhibere, hospitari *othpoczywacz* in hospicio corporis sui (aurum liquescit per ardorem ignis *ro[pl]ine*), mediatrix *gednacza*, habet potestatem super tribulatis *stradnimi*, totaliter *owbēky*.

13. (glorificata *vblogo[lawona]*, affinis sponso *przyrodzona*, nec cetum *thlvmv*).

14. (inpacientiam *ne[scrompno]cz*) paciencia *scrōpno[cz]* (thalamus *przebitek*, salutavit *nawedzyla*).

15. (discipuli *wybrancy*).

21. Nowy szereg kazań, od 1 niedzieli adwentowej.

23. Praga jako hasło bojowe wymienione, fides christiana extinguetur in malis in bonis vero non *potōch...* (wypalone), (intromittunt se *wrzeczayō* *ō*). Isti habent alas *lunacowa*, *lunak* habet magnas alas tamen non audet capere magnas aves sed capit parvas.

25. (corpus macerabat *morzil...* verberibus *biczowanym*).

27. (morsus *po[bi]radlo*, in tenebris *vemgle*, *odgro[bi]* ab insidiis diabolorum protegunt).

30. (ordinate *posobe*).

32. (*trzelczy* balistarii).

33. (gracia repletus *wd[zi]czno[ści]*, nullus... confidat *nedowerzay*, querebant Christum inter cognatos *medzi p[roz]rodcenci*, labitur *[p]elsne*).

40. (premiabitur *darovan* predestinatus est *p[er]zeczeni*; manifeste *zya[na]*).

45. zmiana ręki i papieru; rubrykator ten sam.

63. (piscina inclusa portibus *przistanamy*).

68. idem prodigus wr. *nero[to]bni*.

76. in estuariis *chłodnicza* i. e. sub tectis ramorum.

78. inna ręką, ale zaraz wraca dawniejsza.

79. przemowa do bogaczy, ubogich, rolników, sług, żołnierzy, do k. 81. Następuje de dedicatione templi.

82. (domus gratie *dobroci*), Christum placabilem (*vkoyonego*) et mansuetum *la[skarego]*, (disciplinare *karacz*), (Ornaverunt faciem templi *op[er]vili po[obō]*, candido *czisteyo*, ornatu *[d]obem*, eucenia *otuabane*).

84. Nowy szereg kazań de tempore od pierwszej niedzieli adwentu.

85. primis desperatis... aliis *nedbai[de]czim* suadet.

89. Sed ve nobis. Multi enim sunt, qui ubi deberent gaudere de hac nativitate spirituali, illi gaudent de voluptate carnis et ludo taxillorum quem heri vespere fecerunt... Diabolus est nimis astutus, quia quamvis

hodie alius corpus Christi recepit, tamen statim vespere cum latronibus per columbacionem currit.

90. cum lyma *pilō* eum dividendo.

92. Luc. 3 fugite etc. non in yeme i. e. in morte nec in sabbato *p[ro]zno[ści]* virtutum, hodie ecclesia commemorat *winebene* nominis eius in mundum (Christi), quia quando virga est iuvenis homo potest eam flectere qualiter vult etiam *obineyō* circum digitum.

95. Romani... in pectore tunice figuram cordis exuebant *wiszivali*, non consuetudine *neobyczayem*, in festo parietes templi melius ornantur cum lodicibus *koberczy* quam aliis diebus.

96. secunde nupcie sancte *po[bi]wōtne* (elephantum *obrzim* późne), fiunt diverse incantationes et primo ut dextro pede domum ingreditur.

97. non naturalis fuit *tho zaburzene* (tempestas).

98. navis *wszpod* est clausa superius aperta, qui semel *w[bi]daly* suam voluntatem, fugiamus *zawad* que navim mergunt, ut homo ex omnibus partibus sit *ogrodzon* a peccatis, navim submergeret *potopil*, prelati non habuerunt tantos *obrokow* sicut nunc, quia habent in se *nekaki kwas* cum quo multos inficiunt sicut pistor *malym kwasem naqva[zi]* *czalō dzebō*, spiritualement *naqua[zi]*, sicut doleum magnum continetur magnis ligaminibus *obrōczami*, cum anchoris *kothkami*, tempus *zapowedni*, multi currunt tamen *zachith* (terminus?) perdent, pater familias est deus pater *Szapharz*, ut laboremus et non ocidemur *pro[si]nilibichom*.

99. (convencio cum operariis) *Syednane to* non est aliud etc.

100. aperiam os meum in parabolis *podobni[ti]*, masticatum *ro[bi]wani* panem, sed in galia recipit *radlo* supra se, formam servi accipiens *pythel*, quomodo ergo volumus *zajpacz* ut aliquid ab ipso non informemur, quia campos nostros habemus *zaro[si]le*, predicator ibi debet predicare ubi auditores eum possunt intelligere, Boemus in Boemia etc., sepias *zapplecz* hanc viam.

101. qui temet non nimium spaciatur i. e. *tula [ō]* per plateas, qui sunt in expeditione *na woynę...* sic est de *lunako* qui credens carnibus saturari illaqueatur, homines *[w]irzchowaney* sanctitatis *atho [ō]* *kthemu chily* quod hodie etc.

102. wsunięta (nauka o poście); canite *trōbicze* Syon, ieiunium est parsymonia *czirzpenę* a eibis, lex nature precepit ut nunquam tuum corpus *z[bi]hi twęgo czala ne p[er]czarmal*, ut necessitatem *potrzebō* nobis et pueris habeamus.

103. nil faciamus in vanum *Nepoczynaymy* et capias tibi simplex exemplum quando *[ō] lika drō* tunc ea *drzi* sic hoc tempus est salutis et non post mortem vite huius, habitum humilem *rucho poczesthne*, recedendo *ostayōcz* a mundo, et hoc est *potkane* cum corpore.

104. ergo debemus ieiunare... et non intercise (sed cottidie) *непрѣтѣпайѣчъ*, in silva modicum mellis *Бдзены* (alveario) decurrentis gustavit, qui non potest assequi *дойѣчъ* aliquam sapientiam, prosperitas *шбоѣе*, (temptatio) occultorum *thayemnicz* investigativa *wibidayѣcza*, exhibeamus nos *poftawmi* *ш* sicut dei servos.

107. propter munda corda vel *nadobne*, Tyrus est angustia *шзмѣчzene* si non abscinduntur radices iterum peccatum succrescet *zaroscze*.

108. virtus quam ponere debemus in acie *naoшtrkr*.

109. (consciencia) quia est distracta *roшtaršona*.

110. quid sunt inaquosa *blothne wodi*, dyabolus est notarius *pylen* ut etc., confessio debet esse continua *czѣštha*, ut non sit detectum peccatum *przikerili*.

111. sic hodie multi transeunt (sc. post Jesum) Bohemi, poloni, theutunici.

112. (erat fenum in loco) sicut est in terra gallica nunc temporis (4 niedziela postu) est iam fenum, vita contemplativorum qui *otpadnѣ* a mundo, consolationes *vczešena*, mors sua notat *pothѣchmene* vite spiritualis, (Iudas) has civitates *obšzadzil*, his congregatis *berzešѣ* ad Jerusalem.

113. quia facilius est quod terra *шѣprzepadla* quam peccatum cum gracia dei simul staret, Amaan interpretatur consolatus *obczęšoni*, gravitas *obczęšene*.

114. precise sicut canis dum habet pinguem costam et vis eum repellere ab ea statim *warczi*, blasphemaverunt eum *przešprawnošcz* *шwczili! genu*.

115. omnes protervos *Crrnѣbne*.

116. velum *opona* templi, Tota summa *Slošene* istius evangelii, propter verbi auctoritatem *twardošczy*, in ore duorum vel trium stat omne verbum *шwadeczštwo*, discordia *nešgoda*, pabulum *poštwo* sibi dare, quia (pullus asine) lascivus *ploche* erat.

117. tertium (obsequium pertinet) ad activos *robotne*, bestia fertur... impetu *richlošczy* nature sue, laboris *vdrѣczena* solamen, ad proficientes *spešѣczim* (pertinet), colorem (aureum) *barwѣ*, alterius pigriciam increpat *karze*, in opere dei continuare *konacz*, per temperanciam *rošenocz*.

118. (*sdroye*, *pocarm*, *bogaczthwѣ*, *częšcz*, *pokoy*, *našiczene* satietas, sine esurie *lacznošczy*, super fluidum equum *czekaczego konyja*). Koniec tego kazania na k. 121.

119. Jesus fuit agnus oblaturus *obedni*, ordinem septimane restituit *nawrocil*.

120. hec et alia in corde nostro *rosmathaymi* memorando eius passionem.

121. sine omni taxa *czany* (tumultus *meška*, querebat oportunitatem *pšgodi*, oportunitatem nunquam invenit *potrzebneho czafu*).

122. contristati *zatroškali* *ш* (pasche erant *veczerze*).

123. Vult ergo (s. Lucas) intelligere ut temptationi non consenciamus *yšbichom nepšitayali*, quia cum piscis intrat gulgustrum *wiršѣ* ex eo exire non potest sic qui temptationi consentit *pšštane* per se surgere non potest, voluntas (Christi) erat quasi *rzczenik* corporis sui, precise sicut puer volens aliquid agere in iudicio debet habere prolocutorem *rzczenika*, angelus apparuit ei confortans eum *stanowѣcz gi*.

124. Videns propheta spiritu *pššpwe* quod debuit fieri super Christum, eum (Christum) *wdarzem* nominare.

126. clavi erant ebetes *šopi*.

127. fides in omnibus erat extincta *pothѣchla*, Adam cum.. audivit vocem Dei multum *šѣ vlѣkl* i. e. timuit, querit Augustinus scio quod (Christus) nichil fecisti sed ego feci tu pro me *ple dziš narzѣdzil* i. e. passus es pro me, ex amissione decoris *crasy* filii sui, quicumque irasebatur si in eum (Christum) respexit statim *wkoyl* *ш* unde timentes iudei ne eum turba videns *wkogilabi* *ш* ipsum conspuat, defectum habuit *wpokarmenv*, ex desertacione *zo opwšczena* (deus meus quia me deliquisti), et hoc *roskladayѣdzi* Maria in corde suo doluit.

131. (modicum ab angelo differebat *ginaczil* *ш*).

132. Zabulon qui interpretatur *štan crašni* i. e. regnum celorum, hodierna dominica vocatur conductus pasche *pšwodna nedzela*, in multis libris latinis dicitur alba ..... quia adulti *wdomelni* bapuzabantur in certis temporibus, memoria nostra relicta est *nepamѣliwa*, notat procrastinacionem *przedlušene*, in simplicitate *wgluškošczy*, cuius in comparacione *kwpodobnošczy* nihil est preciosius, solitarius *Sczegelni*.

133. levavit supra me supplantacionem *podnoz*, stipendium *sold*.

134. quicumque ergo vult esse bonus pastor debet habere necessaria *pšpwi* pastoris... debet habere flagellum, per quod notatur ut sit *obydz* ad ovem bonam quia magis sustinere potest, non donantur (honores et dignitates) innatis *przirodzonim* in regno, (discrecionem *rošnošczy myene medzy šlim a dobrim*), in magna confusione *wganbe*, ovis ita audax *šmala*.

135 mors bonorum non dicitur mors sed quidam *przešthopene* (późniejsza ręka dodaje y między p i e; quidam transitus) de mala vita ad bonam, mali sunt sicut flagellum vel *pila* quia sicut *pila* delet eruginem *rzdza*.

136. Wolens dominus cum discipulis suis separari *rozdaeliczŝ* fecit sicut pater qui vellet a filiis recedere consolatur eos tribus modis.. tercio dicit, cum reveniam portabo vobis *iormark*, non debet ei subticere *zamilczecz*, secundum predestinacionem i. e. prescienciam *przewedzena*.

137. tolle *wigmy* iusticiam de regno.

138. Judei interpretantur confitentes *kayŝczy*. debemus esse Galylei *przeŝtŝpniczi* de mala vita ad bonam, dixit (Christus) eis (discipulis): ite *neproznicze* predicate non fabulate, colonus cum plantat arborem denovo circumfodit *okopaye* et aqua perfudit.

139. galylei *przeŝtŝpayŝczy* quia iam descenderant de mala vita ad bonam, ascensio super motus et desideria carnis nostre ut illa *potloczil* in nobis.

143. que (caritas fraterna) operit *p'zeriua* multitudinem peccatorum, principale *poczinnadlne* verbum huius evangelii.

146. ut videmus multos nequam qui volentes conservare sermones suos *zamawayŝŝ* et hastiludunt et postea ad infernum transeunt.

149. adeps *maal* i. e. albedo frumenti?, saciatus hoc ex adipe *bely* tritico.

154. rex apum non habet stimulum oris *ŝŝdla*.

158. qui penes se locant canes... et pauperem per postem *pztprog*, ut linguam meam refrigeret *ochlodzil*, (simea *malpa*), quando ergo eam (simeam) venatores insecuntur *gonŝ*.

159. in hac cena dedit eis panem azimum *prz'ni*... ut homo puram conscienciam habeat et non infectam *nenaq'boni*, pomum paradisi *rayŝke*.

160. qui sumus fessi *sstali* et esurientes.

161. (in statera *prafŝly?*) locusta *krowka*.

165. festuca *plewa*, impedimentum *zawada*.

166. intromittit se *wrzucza ŝŝ* de iudicio alieno, duo sunt principales effectus *wczilki* misericordie, offensam *gneu* (dimittere), (mensura dyaboli decipit) mechanicos *rzemeŝnikki* novas adinventiones ostendentes.

168. (multa contingencia *velke p'ztcze*).

174. arbor extirpata *wiwroczone*, per arbores que stant in stagnis et in luto faciunt fructus *czirzewei* intelliguntur omnes luxuriosi, per arborem fetidam *beŝ* intelliguntur omnes ypocrite, qui comedit fructum amarum non potest habere appetitum ad alios cibos quia habent *oŝcomini*, sed quia heretici inter nos non sint.

176. sed diabolus quandoque ordinat mentes hominum valde distrahendo *ŝplecze*, aliqui taliter distracti vel perplexi *ŝpleczeny* viginti annos in peccatis permanent.

179. civitas (Jerusalem) ab ipso (Christo) recedebat *daliloŝŝ* usque ad partes inferni... huius (sermoni) finis deficit etc.

180. obstinacio *opeklene*.

181. precise *roune* (prout multe faciunt se ornantes *p'zpr'wyŝi ŝŝ*, alios accusavit *winoval*, raptor *lupeŝnik*), aliquis perfectus *doconaly*, non audeo accedere quia omnibus donis dei *newdŝŝczen* fui (ingratus dopisane), (*povo*^d accusator et ille quem accusabat *crziwi*).

112. sufficiencia nostra *do'tatki* a deo est.

183. exi de Tyro i. e. de mortali peccato et non tantum de Tyro sed eciam de finibus (Tyri) i. e. *ŝpriczin* peccati, servos idoneos *ŝtateczne*, mistice Tyrus interpretatur *zdzimane* vel *ŝwŝzane* (przedtem Tyrus interpretatur iugulacio).

185. ut illi compositores oracionum in vulgari vel in latino faciunt rikmos et circa hoc sunt attenti *mŝlivi*.

186. hec est iterum optima attencio *ŝnaŝnoscz*.

188. per Galileam interpretatur superhabundancia *przeŝcze*.

189. longanimitas *czekane*.

191. putrescere *prochnecz*, nam sepius disponunt *vmiŝlŝ* se ad confessionem, depositis omnibus curis *opekana* et diviciis, et sic occupati *opŝtani* (paleas immolarent *plevi opharovali*, grana *zarua*), debemus esse solliciti *vŝtawiczni*, impedimenta *nagabana*, (contempnitur deus *wŝgarczon biua*), si alius serviret alicui et forte mereretur *zaŝluŝilbi* puellam suam (fragilitas *crehkoŝcz*).

192. qui deberet promoveri *wpravonbicz*, ego te truffabo *klamam*, nolite solliciti esse *mŝlŝczy*, mala artificia *rzemoŝla*.

193. (*Bolth* stipendium, in nimis dura servicia *vruthne ŝluŝbi*).

194. est commune proverbium inter nos cuius panem comedis eius voluntatem impleas, qui capit columbos qui primo dat eis pisum cum melle et postea cum eos capit dat eis *obirki*.

195. Naym interpretatur commocio *zamŝczene*, peccator homo sua mala vita *p'zklamami* fetet per quatuor et multos annos, apis recipit mel in floribus sed *czmel* in spinis.

196. (pixides *ŝloikj*) cibaria non sunt saporosa *chŝthne*, Naym interpretatur comocio *wŝburzene*.

197. repagula *zawori*.

198. quamvis homo creatus est infra *nŝko* tamen creatus est ad exaltacionem *kwyŝokozci* celestem.

200. (phesica *pachirz*, idropicus *opuchly*) avarus comparatur fessice lacerate *przedarthey* (cibos sapidos facit *chŝthne*).

201. Si ergo diligamus vel desideramus ibi (in nupeis) exaltari tunc *przip'waymiŝŝ*.

202. Sed thaurus quando debet iugum in eum imponi primo *laſ-kağógo* postea iugum inponitur.

203. item mittit tunc *cotwi* in mare i. e. spem in penitenciam.

204. vnde in exemplo *vprzichadoze* ipse (rusticus) receptis *cepi* eam de se expelit.

205. Nazareth (vocabatur sua i. e. Jesus, civitas) propter alimenta *przewchowane*, (Capharnaum interpretatur) villa consolacionis *vczeßena*, peccatum est *vraß* anime, invenio triplex *vraß* anime, turris in vinea i. e. *ſtroßnicza*, *twarz* eorum nigrior carbonibus.

206. misit ad bivia *naróſtani*, bivia *roſtani* sunt.

207. via christiana est multum *ßaróſla*, deus differt *otdala* vindictam.

209. ut homo vitet causas illas *przicini*.

210. lingua detrahens *omowni*, equester *yezdzecz*, (spirituales debent frenum habere) ut si equus vellet esse *clopotni* stringat eum cum freno. Sed multi habent equos leprosos *ſedniwe* i. e. remurmurantes.

212. Eufrates qui interpretatur *plodni*.

213. pacienciam *pokornoſcz*, quamdiu homo est in infirmitate plenus est malis humoribus *prchv* propter quos non habet appetitum comedundi.

214. Sapient. 3. Abierunt a via recta i. e. a Christo ad exterminium *roſcezene* i. e. viam ducentem ad dampnacionem.

217. Isai 19. Deus dedit eis litargiam *zawroth* spiritus quia erronei vertunt a bono intellectu in malum.

218. Explicit hic liber per manus Mathie de Grochowo presbiteri tunc temporis vicarij in Kczina in die s. Thome apostoli sub anno domini 1407. Oret pro eo omnis ad quem liber ipse deveniet; alia confessio est mentalis *wſziteczna yeſt*, per quam ex contricione cordis defectus nostros et peccata deo manifestamus, unde s. Thomas in 4. dis. 17. 14. quest. querit An sufficiat *vbiteczna yeſt* mentalis confessio... est legitima *porzódne* coram sacerdote peccati declaracio (*vikazane*) confessio sacramentalis per hoc differt *gynakoſó ma* a mentali.

219. item si esset alterius idiomatis et alium habere non posset *tlvmacza* potest habere interpretem, cibis spiritualis.... magis eum perdit non sua natura *moczó* sed accipientis vicio *zloſczó*... ista puritas attenditur *p'zilucha*.... ad manus.... ad os, Oza a deo percussus *porabon* est, audio scissuras *rozdzeleno* in vobis esse, speculum sine macula *zawadi*, inproviditas *nepz'rzene* vite.

220. recidivantes *otſtayóczy* sunt similes illis etc., utilitas attenditur *p'z'lwcha* in vita et in morte, est medicina roborativa *vczwirdzayócza*, (amicabiliter comedere voluit i. e. *thowarzißki*, azimos panes cum

lactueis *przaſne... lodzigó*, quidam... sumunt... sucum earum *ócola*, renuerunt recipere disciplinam *karana*, sine corrupeione vane glorie *pziłomena*).

221. (intencio *chczene*).

222. (infamiam inportant *wloczili czczy*, fuerat expertus *czirzpal*, lassitudinem *vhodzene*, veritas pertinens *p'zleßóczya*, odiosa *zafroſczywa* suavis *chóthni*, execracio *mirzonoſcz*) ad nostram instructionem *polepß*.

223. qui... scandalizant *pogorß* expedit ei *doſtoyni yeſt* ut suspendatur etc. qui dirumpit *wſlomi* pacem, In hoc autem quod Judei voluerunt in Christum lapides mittere videntur pilam *nadzirdzó* pontis intrasse, fluvius rapidus (*zabirayóczya*) in quo omnes periclitabantur *thonóli*, sed contra istud naufragium *pothopu*... navis fracta fuit (*zlomona*), virgines que eciam erant (*eßthobili*), fuit avarus *twardí*.

224. pietatis officia *czczy*, dividebat persecucionem *poczywnócz* apostolis, cerea molli si tangitur statim cedit *ſóchne*, cerea liquescens *roſtoponi*, multi qui reprehenduntur non obediunt sed in sua duricia *zapekli* persistunt *ſtoyo*, alii sunt sicut spine *oſtroße*, et immo oportet quod isti qui volunt reprehendere tales homines spinosos *gnevne* prius se arment *vbracz* forti paciencia, prevaricatores (*pzwrothniczi*).

225. primo an liceat (*moßeli*), 2° an deceat (*podobnoli*), 3° an expediat (*potz'buoli*), zaś nad *moßeli*: *volno li yeſt* (dispensare *vivolicz*, consideracione *vmiſlenim*) templum materiale *czinoni*.

226. (vexilla *znamona*, ictu *razem*).

231. (inordinatus *neporzódni*).

239. (*izegnanim* per confessionem).

253. (quidam puteus *pzpaſcz*).

254. (fantastice *obludne*).

262. (causatur *p'zczini*, cum stigmatibus *ſbliñami*).

264. (nolunt... habere contractum *seladu*).

268. (*woczuczeniu grzechow* remittuntur tibi peccata).

269. (causa peccati *p'z'tava*, occasio *p'z'tava*, circulus *kolko*, circulum *obrzd*, sacietas panis *nacarmene*, est de instrumento *ſtatku*, instrumentum *ſtathek* quod indebite exercetur *chronó*, affligit *pziłila* ipsum corpus per immoderatos labores, *op'vacz wobiczaiach ſtrzcz wczinczech*, ventus prorumpit nebulas *rzoſdrze pamroki*, tranquillitas *czichoſcz*).

287. (*plodnoſcz* fecunditatem).

291. (proficio *poßpevayó*).

297. (debent esse in umbraculum ab estu etc. *nazaczmene*, cilicinus *pilñani*, ramorum et palmarum reflexio *wózanki*, ferramenta *ßelazne ſtroye*, reflexionem plantarum *wózanki*).

298. (sitio *polam picza*, his plagatus sum *ranonem*, cicatrices *blizni*).

301. (incircumspectabili *neobeszani*, ad frequentiam *czofstoczi*, secundo subiungit in psalmo propheta motive rationis congruenciam cum addit quia mirabilia fecit *pszalada w nisztrzoney rzeczi*, hec mirabilia fuerunt figuris congruis premonstrata *podobnoszczami prawimi*, de quibus figuris *podobnoszczi*, fecunditas *czofscocz*, afflictionem *vdzenez*).

302. (fovit *chronila*, suggestionem *podwsczene*, miseria *boleszcziue dzivi*, fiscella in qua fuit Moyses *otpoczival*, de servitute *znewolstwa*, hodie agitur *yesjt* dies).

303. (pro sorte *pz bezszcze*, dies deo attribuitur *p'zdan*, mirabile *vczeboni* opus, flebile *zmstni*, omnes posterii sui *poslathkoue*, artifex *rzemeslnik*, querens modum *polobena*, et pre ceteris *anad gyne*; u góry ręką 16 wieku: Sibilla fuit nimium formosa que sperabat genuisse Christum sed fuit superba, vero Maria humilis, u boku: *Bogynye*).

306. (nad: glorificatio *wczesene blogoflavenym*, coniugalem statum *malbescke*, desponsa *zdana*, compati *oblutovac*).

307. (nunquam inpatients *przicrego* verbum respondit, ei compati *oblutovac* et ad hoc nos inducunt insensibilia *neczirpocze*, animantur *rozdrzewniši* s̄ et vindicant se).

308. (preparaciones *vipravi*, prepotens *pzmošni*).

309. (locus arboribus consitus *osadono*, arbitror *šdzó*, ab omni inquinamento *zakalu*, inquinamentum *neczistoti*, amenissimus ortus *nalubelsneyši*, graciosa (Esther) *milocziva*, decora *crzasna*, ab omni statu *šewszech*, clausura *p'zricze zamek*, diligentem *zmišni* custodiam, non discurrebat *neprzebegała* s̄ per coreas et plateas, virgines debent esse modeste *cziche*, zaraz potem *lekke*, familiares omnibus *švadeczne*, fugere debent occasiones malas *p'zmow*, nimia familiaritas *švadoszcz*, que corrupta fuit ab Amon *posromil*, virgo... operi manum vacabat *štala* post modum *opuszcziwzi* intermittens opera manuum, (pincerna graciaram *šyncarca*, reconpensationem *šayem* facit, domus refugii *pokoya*, mansuetus *crothki lascavi*, discrecio *roštropnoszcz*, *rošmišlona*, modestia verborum *crotkocz*, disciplina morum *czudnoszcz*, sapiencia maxime perpenditur in modestia verborum *vbaczem wrotkoczzi*, qui digna petunt *podolnego*).

310. (hec mulier tegna resonancia interpretatur *glošna* vel *šlavštna*, principem milicie *štanu*, ad inferna precipitavit *štrščzil*, contra terram... pugnabat *šturmoval*, beneficio celesti *czczy* privando, pugnavit *vilczil* (!), turris est municio *vczvirdzene*, oppressor omnium bonorum *vdawcza*, mater vult ab ablactatione infantem amouere *ostavic*).

314. (precepit *neluthoszcziwo*, discernere bonos a malis *otpravicz*).

315. (movent prelia *plodzó boye*, dispensator *opekadlnik*).

316. (amabilis *miloczive* (nomen), non ex presumptione *nešwó darškoszczó*, Johanni innuit *radzil*, familiarior *švadoszši*).

317. (testimonium perhibuit *vidal*, nato precursore — Johanne Bapt. — multi gaudebunt *rzišdzeci*, propter conversacionis in mundo sanctitatem *vedzene*, propter sanctitatem conversacionis in mundo *bidlena*, vir magnus *šlavštini*, virum abhominabitur dominus *šadašó iego*, propter nature pyetatem *laškö*, tam signanter prophetavit *znamenicze*).

318. (prevenisti eum *vprzedeš gy*, premium accidentale *p'zgodnó*).

319. (omnia ornamenta *potrzebi*, cum collegio *gromadó*, eius fama *doštoynoszcz* vbique volabat *šlinšla*).

320. (ventus... suffocat *vgaši*, desponsata *šlubona*).

321. (confederata Christo *p'zrodzona*).

322. (libri iudicum tractant *vipwayó*, sicut tenebre fugiunt *otštopó*, adveniente gracia *p'zšczym*, solempnitas *czeszcz*, compuncionem *nabosenstwo*, indurati *zapečení*, spaciata fuit *pščadzala šó*, humore *mókoszczi*, in liquore *oikole* oliva habet... dulcedinem, corda florida *kwthócza* et virtutibus adornata *p'zodzana*, ex fuga viciorum *otegnana*, inspirator fidei *dawcza*, concors *zgodne* divinitas, equalis *yednake*), ut spiritus sanctus igniret *zapalay šercza* (suavis *laškave*, apparuit in specie *witwarzil šó*, inspirat *navodzi*, gustato spiritu desipit omnis caro *všmirzy*, sicut *p'gne*).

323. (vnde psalmus: flavit spiritus eius *vanól*, tercio spiritus sanctus datus est in flatu *wdóczu*, flatus *dech* est velox... velociter inspirat *ovene* mentes, factus est repente *varthko* de celo sonus advenientis spiritus vehementis *šilnego*, flatus *vene*, spiritus *dech*, fluida restringit *štanovi*, excellit in specie *wcraše* lingua format verba *tvarzi*, dat scienciam *vmene*, tria causant pericula in mari... tempestatis gravitas *vichrova*, navis infirmitas *vštla*, exiguum lignum *mgle*).

324. (salsus terre sapor *šmacovane*, deficerem *šginól bich*).

334. (peccatum originale *wznóthrzni grzech*).

IV.

Rękopis biblioteki Jagiellońskiej, nr. 1297, znakomicie zachowany dar kanonika plockiego Jakuba, który pro libraria collegii artistarum i kilka innych rkpp. zapisał, liczy 16 seksternów, z których ledwie 11 wypełniono, od k. 1—126, próżne karty liczyła społeczna ręka minia dalej do 162, poczem przestała. Bez daty, z początku XV wieku. Miało to być tak zwane plenarium, t. j. zawierać lekeye z listów i ewa-

nielij na niedziele (od drugiej adwentu przez cały rok do pierwszej adwentu), poczem, od k. 78, na święta, pisane odstępami obszernymi i z szerokimi brzegami, przeznaczonymi dla komentarzy i glos, z których jednakże nader rzadko co wpisano; zato nad kilkunastu lekeyami ewangelicznymi (raz tylko nad apostolską) zanotowano paręset wyrazów polskich, które tu dla starożytnej pisowni zupełnie powtarzamy.

Zdaje się nam, że glosator wpisywał glosy z jakiegoś starożytnego tekstu polskiego; na tę myśl naprowadza nas przedewszystkiem dziwna niejednorodność pisowni, która obok rzeczy późniejszych (oznaczanie zmiękczenia przez *y*, nosowych samogłosek przez *a*, *ą* lub *an*) zatrzymuje archaizmy pisowni niekombinowanej, a więc *r* dla *rz*, *d* dla *dz* itp. i odznacza się osobliwościami, jak końcowe *cy* dla brzmienia *c*, *cz*, *ć* (by je odróżnić od znaku *c* dla końcowego *le*); i ten pisarz zachowuje nieraz skrócenia łacińskie, pisze więc *p* zamiast *pre* (prze), *p'* zamiast *pri* itp.; często też nie wypisuje całkowicie glos, daje początkowe sylaby i u góry ostatnią, np. *vicho^{ia}* = *wychodziła*, *doko^{li}* = *dokonałi*, *naga^{aa}* = *nagabana*, *kamyo^{li}* = *kamionowali*, *ros* = *roskosznie*, *wpoko^{uv}* = *w pokoleniu* itd.; raz daje tylko końcową sylabę czy literę: *cy* nad *serviens* znaczy *śluząc* czy *śluzący*; *cza* = *czarta*, *wpripo* = *w przypowieściach*, *nepro* = *nieprosili*, *poue* = *powiedział*; niezupełna też glosa: *crucior velka* (*mękę cirpię?*); *glu* = *głuche* itd.

K. 4 (Luc. 2) *mirantes super his dzivovali sa tim*, *positus in ruinam dan na*, *contradicetur peivacy*.

5. *hec precesserat in diebus ryjele lat mala*, *descendebat vicho^{ia}*, *serviens cy*, *superveniens przisedwsi*, *perfecerunt doko^{li}*, *puer confortabatur mocz bralo*.

18. *assumpsit odvod*, *ascendimus ad J. weslismi kv* et *consumabuntur omnia abada doko^{li} switky recy*, *tradetur podan*, *irridetur abadze nasmevan*, *nihil horum intellexerunt temu swemv*, *turbam pretereunteu myaiaca*, *qui preibant increpabant protkem sli bacali*.

19. *respice vidz*, *magnificans velebya*, *omnis plebs switek lud*, *ductus est vedyon*.

20. *esuriit lacen bil*, *qui ien ze*, *non in solo netilko* sed in omni verbo *vselkim*, *assumpsit poiql*, *statuit super pinaculum postauil gy na navissa cacy*, *rursum preciw temv tesz*, *procidens padw na oblicze*, *vade ydzi precy*.

21. *Egressus Jesus secessit in partes Tyri et Sidonis visedw sedl kv tirovi sydo^{li}*, a finibus illis *odgraniczy mast onich* clamabat dicens *volaiacy arekacy*, *vexatur naga^{aa}*, *cui iey ze* dimitte eam *visluchay*, *at illa venit et adoravit eum dicens ale przisedwsi modlila sa rekacy*, *adiuva spomoz*.

22. *eciam domine nam et prawda mili alecem y*, *de micis odrobinky*.

23. *Luc. 11 eiciens demonium viruczaiacy dya^o*, *erat mutum neme*, *mutus nemi*, in *Belzebub principe moca cza*, *querebant zadali*, *in semet ipsum samo wsobe*, *desolabitur opusege*, *si autem takesz*, in *belzebub moca*, *in quo cya moca*, *iudices vestri erunt szadic vas bada*, *porro pakly*, *profecto owsem*, *fortis armatus mocz bronni*, *possidet yma*, *aufert odeme*.

24. *confidet mal nadzieia*, *spolia lup drapesz*, *loca inaquosa sucha*, *non inveniens anenalawsz*, (*domum*) *scopis mundatam motlami vmeczō*, *vadit ydze*, *nequiores se nisz sam*, *novissima posledne cysi*, *extollens podnowssy*, *quinimo ale ytesz*.

26. *Joh. 6. Abiit trans mare quod est sedl byl za iesz reczono*, *multitudo magna rozmagitoscy ludzi velka*, *ergo apreto*, *erat proximum abyła blisko*, *cum agdi*, *et vidisset avidal*, *venisset prisla*, *unde ememus yzacy*, *manducent gedli*, *temptans cysa*, *ducentorum za*.

27. *non sufficiunt eis ut nedostatey gim aby*, *inter tantos takim lvdem*, *facite homines discumbere kasicze sposobicy sa kv gedzenv*, *quasi iakmerz*, *et cum gracias egisset distribuit discumbentibus ablogoslavio rosdelil sposobonim kv gedzenv*, *similiter timze obicagem*, *quantum tako vele iako*, *sunt bili*, *colligite que superaverunt sbericze ostatky*, *qui venturus est ienci mal pridzy*.

28. *Joh. 8. Dicebat movil*, *arguat me caracy ma badze*, *ex od*, *querat badze*, *sermonem kazanye*.

29. *quem te facis y cym sa*, *me ipsum sam sebe*, *glorificat velebi*, *cognovistis poznalisce*, *exultavit radoval sa*, *vidit vidaw*, *fieret byl*, *tulerunt ergo pofacili apreto* ut *iacerent in eum aby gy kamyo^{li}*, *abscondit se neokasal sa*.

30. *pullum osslika* vel *ossla*.

31. *emerunt aromata ut venientes ungerent nakvpili masci drogich przisedwsi poma^{li}*, *una sabbatorum pirwego dna posobocze*, *ad monumentum grobv orto iam sole aslvncze iesz bilo*, *adinvicem pospolv*, *revolvat odvali*, *ab hostio monumenti grobovich*, *respicientes wesrausi*, *erat quippe bo dze bil*, *coopertum stola candida priodzanego odzenim*, *obstupuerunt zesromv vrzasli sa*, *nolite expavescere nelakayce sa*, *non est hic nedz go tv*, *ecce otoc*, *in Galileam dogali^o*.

32. *Joh. 20. Cum esset gdi bilo*, *die una sabbatorum pirwego dna po soboce*, *essent bili*, *venit wsedl*, *gavisi sunt ergo discipuli viso domino veseli bili apreto vidzawsi*, *discit a*, *iterum wto^o*, *mitto sla*, *insufflavit duchnal*, *accipite wesmice*, *quorum ktorimcole*, *retinueritis wdizice*.

33. venit *wseđl bil*, nisi *acz ne*, fixuram *precloca*, et mittam a *ne wlosa*, iterum *lepac*, intus *wdomv*, venit *wseđl*, ianuis clausis a *drivi bili zamknoni*, deinde *apotem*, infer *wlosz* (dwa razy), huc *sam*, et affer *aday scagni*, qui non viderunt *gisz nevidzeli*, signa *snamon*, in conspectu *pred*, hec autem sunt *ale ta*, ut credatis *abisce veri*, et ut credentes habeatis *averac abi sce meli*, in nomine *wgimenv*.

34. Joh. X. animam dat *zivot dage*, qui *genze*, cuius *gegosz*, venientem *prichodzacego*, et dimittit *aopusca*, fugit *vceka*, rapit *berze*, pertinet ad eum de ovibus *prislusa gemv nicsz zovec*.

35. pono *daia*, oportet me adducere *msa p'vescy*, ouile *owcarna*.

36. Joh. XVI. modicum *malucko*, iterum *lepak*, dixerunt ergo ad invicem *moulli apreto medzi soba*, queritis *gadace*. plorabitis *likac a plakac*, contristabimini *badzece smatni*, iam *tedi*, pressure *vdracena*, propter *pred*.

37. tollet *odeme*.

39. Ioh. XVI. pecieritis in nomine *badzece vema*, usque modo non petistis *dotich mast nicsz sce nepro*, sit *bito*, hec in proverbiiis *ty reci wpripo*, cum *esz*, non *ne*, palam annuncio *iawno bada poue*, de vobis *owasz*, ipse enim pater *bo ocecy on cy*, iterum *alepak*, ecce *oto*, palam *gawno*, proverbium *podobestwa*, in hoc *apreto*.

41. sermonem *kazana* servabit vel *peluil*, et mansionem apud eum faciemus *avnego badzemi meskacy*, sermones *kazan*, sermonem *kazane*, est eius *tego*, patris *odczovo*, apud vos manens *swami meskaia*, paraclitus *vczesicel*.

42. in nomine *wgimenv*, docebit omnia *wsemv*, et suggeret *awspomene*, quecumque dixero *ktoe'kole reka*, relinquo *ostawam*, quomodo *iako*, non turbetur *smatno*, nec formidet *strachwgi*, utique *owsem*, si *by*, nunc *nine*, priusquam fiat ut cum factum fuerit *nisz sa stane ato tegodla*, iam multa loquar *gusz wele bada mowil*, enim *bo*, sicut mandatum dedit mihi *bo iako prikasal iest mne* (dwa razy).

45. Luc. XVI. bisso *wnadrossem plotne*, splendide *ros*.

46. crucior *velka*.

47. vocavit *avesval gich*, dicere *abi rekl*, ut venirent quia iam parata sunt omnia *bi prishi bo zgotovano iest wsitko*, ceperunt excusare *gali sa vymavac*, et necesse habeo *apotrebno mi gest*, iugera boum *sprazaiow volovich*, probare illa *abich gich scusil*, habe me excusatum *wimow ma*, nunciavit hec *odpovedal to*, iratus *rosnewaw sa*, in plateas et vicos *syroke y casne*, huc *sam*, et adhuc *ale gesce*, in vias et sepes et compelle intrare *na drogi y wplotlky apripadz kv vescu*, nemo virorum *nizadni mazow*, vocati *vesvani*, gustabunt *vkvsq*.

50. Luc. VI. dabitur vobis *dano vam*, bonam et confertam et coagitatam et supereffluentem *prawdziva pelna strasnona virwchovata*, eadem quippe mensura qua messi fueritis remecietur vobis a *gasz mara mercy badzece tasz odmera vam*, numquid *yzaly*, nonne *ne bo*, discipulus *veen*, magistrum *mistra*, perfectus autem omnis erit si sit *bo doko* "wselky badzeli, festucam *drzasga*, trabem que *birzwna gesz*, aut quomodo albo *ktoa'co*, sine eiciam *ppuscy acy virwca*, ipse *aty sam*, ypocrita *po-criteze*, primum *pirwe*, perspicies *preszrisz*, vt *abi*.

53. nisi habundaverit *ne badze opwitowacz*, phariseorum *zakonikow zidowskich*, qui autem *esze*, autem *ale*, omnis *swelky*, reus erit iudicio *badze sadzon*, racha *nektioe' slovo mirzone nasmewaiq sa snego badze osadzon*, dixerit fatue *czini brata swego salononym!*, reus erit *gehenne badze potapyon*, ergo *przezo*, munus *obata*, reconciliari *dosicz vczin*.

55. Attendite a falsis qui *wyarzucze sa falsiwich gisz*, rapaces *drapeszni*, numquid *izali*, uvas *winne iagodi*, facit *dawa*, excidetur *wira-bono badze*, mittetur *wlozono*, igitur *aprzeto*.

56. dicit *movi*, homo quidam erat *bil nektori*, villicum *szapharza*, et hic diffamatus est *genze oszocon*.

57. quasi dissipasset bona *marne zaphowal gymene dobra*, villicacionis *szaphar^{va}*, villicare *szaphowac*, ait autem *apomislil*, enim *bo*, intra se *sam wsobo* (!), autert *odemrge*, fodere *kopac*, non valeo *nemoga*, ut cum amotus *aby gdi oddalon* a villicacione *odsza*, debitoribus *dlusznicy*, quantum debes *velesz vinovat*, caucionem *popiszane dlugow*, deinde *apotem*, villicum iniquitatis *szapharza nespravedlivego*, fecisset *vcinil*, prudentiores *madrzi sa*, in generacione *wpoko^{uv}*, de mamona *zigymena*, ut cum defeceritis recipiant vos in eterna tabernacula *aby gdi... aby wasz p'iaqi wekviste prebitky*.

58. appropinquasset *sa priblisil*, videns *vsraw*, quia si *bo by ty*, et quidem *a owa*, que ad pacem tibi *gense iest tobe kvpo*, nunc *nyne*, abscondita sunt *scrito iest*, in te *twoy*, circumdabunt *ogar*, angustiabunt te undique et ad terram prosternent te *vcisnq ca szewsech stron arowno polosq cya*, non cognoveris *neposznałosz*.

61. Marc. 7. exiens de finibus *wisedw sgranicy*, inter medias fines *nagranicze*, mutum *nemego*, et apprehendens *awiwodw*, expuens tetigit *naplunqw tyknqł*, ingemuit *westacl*, adaperire *otworcze sa*, aperte *otworzili*, vinculum *swazane*, recte *prawe*, quanto — tanto *ale ywacze — tym wacze*, predicabant *ppowedali*, admirabantur *dziwo^u*, omnia *switko*, surdos *glu* fecit audire *vcinil slisacze*, mutos loqui *neme movacze*.

62. Luc. 10 qui *gisz*, multi *rosmac^{ci}*, voluerunt *chceli*, ecce *owa*, legisperitus *vconi wszakone*, faciendo *cynac*, possidebo *otrzymam*, quomodo *ktoa'co*, diliges *badzes*, mente *mishi*, recte *poprawdzesz*, hoc *tako*, ille autem

volens iustificare se ipsum *aon so. sprawedli^{vo} veinic*, descendebat *sedl bil*, et plagis impositis abierunt *asbivosi gi odesligo*.

63. accidit autem ut *aprigodzilosa esz*, descenderet *sedl*, preteritit *minqł gi*, similiter *takesz*, autem *ale*, iter faciens *gidq droga*, secus eum *knemv*, misericordia *miloserdzim*, approprians alligavit *priblišiv sa zava*, in iumentum *na clvsa*, curam eius egit *pyeca mal onem*, stabulario *gopodarzovi*, supererogaveris *natto veinisz*, reddam *vroca*.

64. Luc. 17. iret *sedl*, ingrederetur *wchodzil*, occurrerunt ei *potkali gy*, alonge *zdaleca*, ut *gdi*, ut *iako*, magnificans *fala*.

65. nonne *yzaly ne*, alienigena *czudozemecy*, te salvum fecit *sdrova*, qui rediret *gen by sa*; Math. 6. odio habebit *badze nenazral*.

66. ne solliciti sitis *pecoluycesa*, corpori *ocyalv*, quis *y*, cogitans *mislq*, adicere ad staturam suam *pridacy wsdrostowy swemv*, et de vestimento quid solliciti estis *a odzenv yeso peca macze*, si autem *gdisz cy*, quanto magis *owsem*, hec enim omnia gentes inquirunt *bo otem wsem peca yma*, indigetis *potrebugece*, adicientur *pridani*.

67. Luc. 7. ibat *sedl bil*, que vocatur *gemvusz dzieia*, copiosa *velmi velka*, porte *dowrot*.

68. magnificabant *velebili*, plebem *lud*.

78. Roman. 13. scientes *wyadacy*, in comessacionibus et ebrietatibus *wopuitem iedzenu y piczu*; evangelium require in Ramis palmarum quod vide terminacione 30 (t. z. na karcie 30, gdzie się znajduje).

80. resistere *precivicsa*.

92. Respondens *movivo*, confiteor *falya*, a sapientibus *madrich prudentibus rosumnich*, revelasti ea *wisiavil gesz ge*, venite *podcze*, onerati *ocaszeni*, reficiam *posila*, discite *vcicze*.

95. Joh. 3. hic *gen*, magister *mistrz*, signa *cuda*, nisi fuerit *binebil*, nisi natus fuerit *nenarodi sa*, regnum *erolewstwa*, et renasci *asnow sa narodicz*, ex aqua *presz* et spiritu *a duchem*, natum est *narodzilo sa*, oportet vos nasci denuo *potrebno vam sa znov*, spirat *ydze*, veniat *p'chodzi*, sic est omnis *tako wselki*, potest hoc fieri *to moze biczy*, in israel *medi ludzmi isdra^{mi}*, quia quod scimus *bo to cyso vemi*, accipitur *primv*, si terrena *gdiszecz zemske recy*, non creditis *nevericze*, ascendit *wstapil*, *potrebno iest abi* oportet.

96. Elizabeth *elzbecin*, impletum est tempus pariendi *porodzē*, audierunt vicini et cognati *vsliszeli sasjedzi prirodzeni*, magnificavit misericordiam *welka ucinił miloscy*, congratulabantur ei *poradowali sa gey*, factum est *stałosa*, vocabant eum *manovali ge*, respondens *odpove*, vocabitur *gima iego badze*, quia *aswako*, in cognacione *wrodzagu*, innuebatur *wysnamili*, quem vellet vocari eum *ktoa'ko chiczal by gy mano-*

wacy, et postulans pugillarem *a on posqđaw pisadla*, dicens *rzeka*, nomen *gyma*, benedicens *blogoslawa*, factus est *timor stalasa*.

97. super omnes vicinos eorum et super omnia montana Judee divulgabantur *nadeswemi sasadi gich poswemv pogoru zido^{mv} rosnasana*, posuerunt in corde suo dicentes *mislili rzekacy*, quis putas *ktoa'ke cyszno mnimas*, etenim manus domini erat *owacy mocy*, repletus *napelnon*, plebis sue *luda swego*.

98. Matth. 16. venit in partes Cesaree Philippi *prisedw bliskv ma-sta philipova gemvusz dzano cezaria*, dicens *reka*, quem dicunt *zacy ymaia* vel *kogo mena*, dixerunt *odpovedzeli rekacy*, alii *drudzi mena by bil*, aut unum ex prophetis *albo ieden spro*, quem me esse dicitis *zac ma ymace*, petrus *twardego wysnana*, edificabo *badq budoval*, solveris *roswasesz*.

110. verum tamen *awsakosz*.

Późniejsze nieco ręki dodały inne rzeczy, i tak na wierzchniej okładce wewnątrz wymalowano arbor viciorum i wypisano obok różne łacińskie wierszyki pamięciowe (o grzechach, przeszkodach małżeńskich itp.); na tylnej okładce wpisano dekalog rymowany, który Wisłocki w katalogu przedrukował (nadmieniamy, że w 2 wierszu należy czytać *wproznosczy*, nie *po pr.*; w 14 *swoego*, nie *swego*; w 15 *nyseswyacz*, nie *nyseszwycz*; w 20 *przykaszn*, nie *przykaszzy*). Na karcie przedtem wypisano prócz innych rzeczy łaciński i polski tekst pacierza, Ave i Credo, podzielonego wedle tradycyi średniowiecznej między rozchodzących się apostołów; powtarzamy je tu jak i tłumaczenie albo uzasadnienie niektórych zwrotów polskiego pacierza, dodane do łacińskiego tekstu tegoż:

Pater noster qui es in celis. Nota *qui* quando tenetur relative tunc tantum significat *ienze* et non *ktori*. Item nota potest dici *wnebyesech* sed competencius dicitur *nanybyesech*. Item *Oswac sa* vel *swato badz* sunt imperativa et non optativa, igitur competencius dicitur *oswaci sa*. Item nota cum dicitur *ymya twe*, verbum nomini et verba transposita idem significant quia si non tunc eciam deberet dici: *y nye nas wodzi* etc. Item nota: competencius exponitur ista preposicio *in* in oracione dominica per istam preposicionem polonicam *na* quam per istam *wy* excepto in interpretacione. Item nota quod scriptura non debet semper in propria forma exponi nam si sic, tunc deberet dici: *chleba nasego swednyego* etc. et eciam: *blogoslawyona ty wyneywyastach* et eciam in credo: *yen sa pocał zducha swatego* et ceteris.

Zasady, któremi się autor tej zapiski powoduje, dosyć ciekawe, chociaż krytykę nie zawsze wytrzymują. Na żądanie, by tłumaczyć dosłownie, nie stosować się do ducha języka własnego, nie zgodzimy się, powiemy więc *chleba naszego*, nie *chleb nasz*; różnica między *oświeci się*

a *oświeć się* lub *święto bądź* sztuczna; słusznie za to powiedziano, że nie każde łacińskie in przez w tłumaczyć należy: tylko w interpretacji, objaśnianiu tekstu (dla początkujących) in przez w oddawać należy; że szyku słów niewolniczo trzymać się niekoniecznie, że i przedstawione wyrazy znaczenia nie zmieniają, bo inaczej należałoby mówić wedle łac. tekstu: *i nie nas wodzi*; różnica między *jenże* i *który*, w *niebiesiach* i *na n.* zaznaczona dobrze; ciekawe też zastrzeżenia co do *w niewiastach* i *z ducha s.* Następują teksty trzech modlitw, pacierz wedle właśnie wyrażonych zasad, ave bez końcowej prośby, dodawanej później, i credo: czas zapisania można oznaczyć około r. 1440.

Oczcze nasz ienze ies na nybyesech. Oswęcisyą ymyą twe przidzi twe crolewstwo. Bądź twa volya iako na nybye tako y na zyemi. Chleb nasz usedni day nam dzisa y odpuscy nam nasze vini iako y mi odpuszczami naszym vinowaccom y newodzi nas wpokuszenye Alye nas sbaw odeslego.

Sdrova maria miloscy pełna bog stobą Blogoslawyona^a ty medzi newyastami esz blogoslawyony owoc ziuota twego.

Wyerzą wboż occa wsemogącego stworszycyelya nyeba y zemye (Petrus) y wiezu crista sina iego iedynego pana naszego (Andreas) yen sya poczał duchem swatim narodzil sya z marie dzeuice (Johannes) vmaczon pod ponskim pilatem wcziszowan vmarl y pogrzebyon (Jacobus a^{or}) stapil do pyekla trzecyego dnya zmartwich wstal (Philippus) wstapil na nybyyosa sedzi na prauici boga occa wsemogącego (Jacobus b^{or}) odiadze przidze sądzie sziwich y martwich (Thomas). wyerza wducha swątego (Bartholomeus) swatą cirkew czescianską, swatich obczowanye (Mathens) odpuszczenye grzechom (Simon) cyala zmartwich wstanye (Thadeus) y wekui ziwot (Mathias).

Nadmieniamy, że tekst tych modlitw znacznie się zgadza z tekstem, jaki przedrukował Leleweł Ksiąg bibliograficznych I 39 i 40 z nieznanego nam rękopisu; on go nazywa rękopisem Jana Sylwana Polaka i naznacza mu czas około r. 1400, będzie to więc może odpis jaki ze znanych nam już dzieł, z Linea albo z Exemplar, na okładce wpisany tekst modlitw, ortografią na lata 1430 — 1450 wskazujący; czytamy w nim również: *osphaczy, chleb nasz phszedny, zyąd, wyekny* (mylnie odczytane lub napisane zamiast *wyekuy*) i i. W credo a^{or} i b^{or} znaczą maior i minor.

V.

Co w rękopisie Jagiellońskim nr. 1297 zamierzano, dokonano w rękopisie tejże biblioteki nr. 1299. Foliant źle zachowany, papier wcześniej

nadbutwiał, a atrament miejscami wybladł tak, że już rychło w XV wieku starano się litery i słowa nowym atramentem i piórem odświeżyć; liczy dziś kart 109, nie brakuje nic, chyba na końcu poszyt zupełny; jedną luźną kartę, którą p. Wisłocki jako 11 policzył, należy po 96 położyć. Zużycie rkp. dowodzi, jak pilnie go różne ręce wertowały.

Zawiera lekeye ewanieliczne na niedziele (od XV post trinitatis począwszy) a potem na święta. Tekst pisany w obszernych odstępach i z szerokimi brzegami; w odstępach umieszczony wykład wedle glosa ordinaria lub Nicolaus Gorram, rzadziej cytowani inni; po brzegach nieraz też jaki wykład, lecz najczęściej kazania krótkie, rzadko homilie, zwykle omawiające „thema“, wzięte byleską; kazań takich jedno lub kilka na niedzielę lub święto; układ ich jednolity.

Miejsca i czasu, gdzie te kazania powstały, nigdzie nie wyrażono; wedle naszego mniemania powstały one w Krakowie w czasie między r. 1415 a 1420. Autor ich czerpał bowiem z rozmaitych zbiorów, które gdzieindziej trudno chyba spotkać było; miał przed sobą Exemplar Salutis (Hieronima z Pragi) Jana Sylwana i kazania Łukasza z Koźmina; kórzystał i z innych, jeden sermo de nativitate Domini powtarza się dosłownie(?) w kodeksie gnieźnieńskim, a ktoby oba zbiory porównał, odnalazłby może i inne podobieństwa; mówiąc o świętych powtarza autor ich żywoty z Sylwana lub z pasjonatów; zresztą cytuje sam historia scolastica, cytaty zaś z ojców kościoła (Augustyna, rzadko z innych) i z traktatów mistrzów czerpie pewnie tylko z drugiej ręki. Pomimo krótkości kazań powoływa nieraz exempla, z Vitaspatrum lub cudów maryjnych, czasami bajkę jaką lub przykład z codziennego życia; liczne też wycieczki przeciw grzechom i błędom ówczesnych, zastosowane do miejsca i ludzi. Jeżeli więc materiał, z którego korzysta, obcy, nie można mu odmówić oryginalności w zestawieniu jego i zużyciu, pominawszy naturalnie kazania, wzięte całkowicie skądinąd. W glosach i tekście kazań zachodzą nieraz wyrazy polskie, z których ważniejsze niżej podamy.

Gdyby autor nie pominął był lekeyj z listów, nazwalibyśmy dzieło jego najdawniejszym plenaryuszem łacińskopolskim, jakie w XV wieku w językach narodowych często i w druku się pojawiały. Dogadzały one w krajach, gdzie się druk rozpowszechnił wcześniej, np. w Niemczech, potrzebom laików; u nas duchownych. Nasz rękopis mieści też inne rzeczy, ważne dla duchownego, zastępuje mu niemal całą biblioteczkę. Znajdziemy tu więc i teksty pieśni (Salve regina i Dekalog rymowany) i całą formułę kaznodziejską i rozmaite wypiski, na kartach

okładkowych i indziej. Część tych rzeczy przedrukował Wiśłocki w katalogu, Salve regina, Dekalog i spowiedź powszechną z formułki kaznodziejskiej; dwóch pierwszych nie powtarzamy, tylko spowiedź, ponieważ całą formułkę tu podajemy; tekst miejscami zupełnie starty lub w inny sposób uszkodzony.

I tak na wewnętrznej stronie zwierzchniej okładki czytamy prócz łacińskich wypisów i modlitw polskie Salve regina i Credo, dalej lekcya z listu ś. Piotra do Rzymu z kilku polskimi glosami, np. *compacientes fraternitatis amatores szluthowane amiloszcz braczszką ymagócz medzi szobó?* (nieczytelne), *si boni emulatores fueritis acz dobrego szthricharzowe? bódzeczcz.* Pierwsza karta, obcięta u dołu, u góry zniszczona, zawiera u góry dekalog rymowany, poprzedzony wierszami, z których tylko ostatni „*chceszli wnydz w nebeszke szbosze*“ odgadnąć się dał. Na boku definicya skruchy, najpierw może łacińska, potem polska: (*Pirwa czószcz pokuty*— domyślamy się tego) *szcruszenie abolene za grzechi. wtora czószcz szpawecz. trzecza czószcz pokuty szstroyene adosyczczinene za grzechi.* Następuje formuła spowiednicza:

Antequam quam accedes ad exortacionem, memento pronunciare festa que occurrunt; et si sunt aliqui excommunicati pronuncia. S. spiritus assit nobis gracia Amen. Antequam accedes ad sermonem dicas devote flexis genibus: Veni s. spiritus reple Versus Emitte spiritum tuum et creabuntur. Et re. cum caveatis de s. spiritu sc. Deus qui com. Assit nobis uterque... Mentis nostras spiritus. Ille nos igne. Quanto devocius potes silenter invocando divinum auxilium. Tunc stando in K(a-thedra) respicias evangelium vel epistolam, dicas tria vel quatuor verba quid placet in latino et postea dicas in vulgari.

Oczecz szyn duch szwanthi wsze yeden gospodzin racz bicz szemni yszwami szewszemi by szó tho szthalo czosz (czegosz) zódamy wmilego pana boga rzeczcze wszczi Amen. Et cum finies textum, dicas excusando te: Fratres et sorores non imputetis mihi quia novellus sum et primo accedo et incipio, si in... cespitavero vel deviabo, quia gravis et profundus sensus s. Ewangelii. per se ipsum nihil possum perficere sed (recur)ramus ad auxilium Dei et ad suffragium Dei genitricis virginis Marie, ut ipsa dignetur nobis impetrare graciosam. Salutemus eam devote dicentes sic Ave Maria. Deinde dicas: surgatis et modicum sedeatis. (Volo?) vobis dicere aliquid de via salutis iuxta posse meum. et tunc dicas quid intelligis, quid studuisti sed debes dare operam studendi et tunc recipias tria vel quatuor membra sensus misticis et videas quomodo posses venire pulcre ad finem conclusionis et dicere quod nobis dignetur prestare qui vivit in secula seculorum Amen.

Tunc finitis istis recurramus fratres et sorores ad exorandum Deum omnipotentem et rogemus eum principaliter pro omni bono: primo pro statu spirituali, papa, patriarchis, legatis, pro archiepiscopis, episcopis, prelatibus et pro omni clero. Deinde pro statu seculari, pro rege pro bono consilio, pro principibus, baronibus, militibus. Deinde pro benefactoribus huius ecclesie et pro cunctis (?). Orate etiam pro benefactoribus huius ecclesie qui sunt mortui, pro pregnantibus mulieribus. Rogo etiam vos (de gracia?) me iuvare orare pro meis amicis et benefactoribus meis vivis et defunctis, pro benefactoribus huius ecclesie, (quorum corpora) in ista ecclesia et circa istam ecclesiam ubicunque locorum iacent in Christi nomine. Rogate pro animabus que nullum subsidium habent nisi spectant communem oracionem. Rogate quilibet pro patre suo et pro matre sua. Rogate pro omnibus animabus que sunt in purgatorio et finitis. Tunc dicas: rogate etiam pro omnibus animabus, rogemus etiam pro omnibus vivis et defunctis; nosmet ipsos non obliviscamus; roget quilibet pro se ipso quia scriptum est sic ames ut sis tibi tibi carus amicus et tunc dicas Post me sic (dodane pater noster, credo, ave maria).

My grzeszni ludze szpawadamiszó bogu naszemw milemw szthworziczelowi yothqu(piczelowi) naszich wszech grzechow czszoszmsiszó gych dopwszczili odnaszego porodzena asz do dzisza ddna, iszeszmi szgrzeszili wphóczy szmiszloch sziwiotha naszego, widzenim szliszenim dothikanyim powonenim wquszenim: thego nam szal ythegoszó kayem. Szpawadamiszó bogu naszemw milemw, yszeszmi szgrzeszili szedmó szmerthwimi grzechi, pysznoszczó, lakomszthwem, neczisz(oszczó) naszego ziwiotha, gniewem, szwarem, szaszroszczó, obloyszthwem, leniwszthwem qubozey szluszbe: thego nam zal ythegoszó kayem. Szpawadami szó bogu naszemw milemw yszeszmi szgrzeszili napel(nenim) (na boku: yszeszmi nepelnili) szeszczora miloszerrda (nad r z) bozego, yszeszmi lacznego nenakarmili nenapoyli kedismi (nad tem neprziodzal) thego dostatek mely, nemocznego nenawedzili, szmóthnego newczeszili, yóthego szyóczszthwa newiq(upili), podrosznika nanocz nepolozili any yemw drogy newkazali, wmarlego dogrobw ne(odpro)wadzili zadayóczszó thakim szthwrzenim yaconasz mili panbog szthworzil na szwe szwóthe oblicze: thego nam zal ythegoszó kayemi. Szpawadamiszó bogu naszemw milemw yszeszmi szgrzeszili wedwnaczczecze czloncow chrzeszczianszkey wary, yszeszmi negdy wney (wóth)pele (reszta karty obcięta).

Na boku okładki dodano pismem tem samem, ale niemal już całkiem startem: *Szpawadamiszó bogu naszemw milemw yszeszmi szgrzeszili dzewóczorim grzechem opczim, yszeszmi szódzili . . . . . wdowi . . . . . neprzestawali (?) wnaszich grzeszech; thego nam zal ythegoszó kayem . . . . . proszimi . . . . .*

Karta verso: *proszimi czebe napirwe (?) by nam . . . othpuszczene grzechom w milego Jhesu ? Nakloncze (?) wasza szercza qumilemw bogu acwmne wasze glowi. Misereatur itd. Absolucionem et remissionem itd. Proszilczem zawasz milego panaboga by wam raczil bicz miloszcziw yothpuszczicz wasze grzechi. Pronuncia indulgencias. Doszluchawszi bozey szluszbi othpoczóthka dopozegnana a qualibet missa itd. aż do a ligno s. crucis centum dies. Thy othpuszthy racz wam dacz mily pan bog waszim duszam naszbawene agrzechom napothópane. Orate pro me deum omnipotentem etc. pro nobis, comitto vos Deo. Tunc ora pro istis qui orant pro te et pro omnibus assistentibus.*

Na tejże karcie recto nad ową formułą dodała ta sama ręka: *Fratres dilectissimi et sorores dilecte, antequam accedamus ad ewangelium, principaliter dicam vobis X precepta Domini nostri J. Christi, quia quilibet homo qui vult bene confiteri deme (deiore?) debet scire et super omnia vos antiqui, quia hodie ex Dei gracia pro certo melius confitentur mures quam iste vetule. Ideirco attendatis diligenter, quia sine ipsis nullus homo salvabitur si non implebit. Et ista scribit s. Mathias (!) etc. Obok tej notatki stoi też rymowany dekalog polski. Po formułce na karcie verso następuje kazanie na XV niedzielę p. trin., potem na inny temat (sequitur thema valde bona!), z kilku glosami: arepticus wr. *natrójt*, exemplum pono *podobenszthwo pocladam*, memorie commenda *wszczepy*.*

K. 2 Math. 5 *prziczinicz kszwemw wszdroszthwo lokecz jeden, neque nent ani znó, coopertus est ocrasilszó yeszth.*

3. *eras in elibanum mittitur pothem wlcomin albo wpecz, solliciti peczaluyóczy, discentes mowócz rzekócz, inquirunt pozódayó szukayá albo naszladwyo, portatores nosziczele.*

4. *per vocem przemolwa, subversi przepadlyszó, epulare wszyway, o quam plures hodie tales inveniet qui dicunt . . . gdy ya thu prawi wsziwó dobrze natem szwecze.*

5. *gloria coram simul discumbentibus czeszcz przedewsziczkimi szedzoczymi.*

6. *Wsszem dobrim zacon y szlussza szwego myssztrza czozicz acz szó chce wyego wczenu nawczicz Bo zwczena módręgo dobywayó czczy ychleba dobrego.*

7. *sicomorus clococzek, przesz wmarthwene postem per mortificationem, ad limbum doothchlani ppkelney, propter apostolorum representationem nawkazane anawszyawene apostolszke, surge oczucziszó, publicanorum yawnich grzesznich.*

9. *Owaszó szlowa welmi crasszna szwanthim maczegem wszwanthey ewli napysszana et ut ex eis sermonem retineatis ipsum ewangelium*

breviter audiat; consciencias hominum szamnena czlowecza, ne fugiant aby cz newczekli, contumelias affectos wdrancziwsszy ye wbywsi.

10. *quinque genera poczoro pocolene przrodzene, glorificabo eum welbó gy.*

12. *Matth. 18. Onego czasw albo won czasz thotho podobenszthwo albo thótho gadkó: podobaszó albo przyrownano yeszth erolewszthwo nebeszke czlowecowi crolowi yensze chczał lyczbó polozycz szwimi szlugami. Agdysz poczół liczbó claszcz, prziszedł yeszth knemw yeden, yensze byl winen yemu dzeszócz tyszóczy funtow szlotho albo szrzebra. Gdysz yeszthentho szluga nemal szkadbi zaplaczil, kazal gy pan przedacz yszonó gego yszini... sztho penódzi. Yów gy móczil yesz gy szadwszil yest gi rzólkócz: wroczi albo zaplaczci czszo masz zaplaczicz. Padw albo poclókw szluga yego... myloszcz gymey nademnió.*

13. *wczenniczó wyóczszthwo aliszby wroczil dlug... czoszó yest dzalo szószó symóczili barzo yprziszlyszo apowedzely albo wszwastowal panu yego wyszczeko czoszszó yeszth dzalo. Thedy weszwalyesz gy pan yego... szlugo szly wyszczek dlug othpuszczile^m thobe yszesz mó proszil. Aszali thego dla nepodobno thobe szmilowaczszó na'hwim szlugá yakomszó yia szmilowalem szó nathtobó. Rosznewarwsszó pan yego podal gy kathom abyszógy thrzimali olyszby wroczil wszyszczek dlug. Thakesz yoczecz moy nebeszky wczini wam acznothpuszczicze wszelky (yeden iaco drugy) brathw szwemu gnew. obstinati zfalcy.*

14. *erubescere oszromaczszó, sanguinis fluxum czyrzwonó nemocz.*

15. *blasfemis wwlóczczam bozey fali; incantatrices aut vetule que alios docent incantacionibus et precipue iste propinatrices que dicunt: destruxerunt mihi tabernam, non bibunt apud me, bona matrona instruas me aliquando et ego tibi emam calciamenta et potum. Hic eciam dic de illis, quibus vetule mensurant caput in hunc modum beata virgo transiit per pontem aure^m etc. permiscunt meszaió gy szplaczem.*

16. *Luc. 21. pressura gencium wczisznene luczszke pre confusione sonitus maris et fluctuum przedróższem szwanku morszkego yprzedwelnami, arescentibus szchnoczim.*

17. *dulcorat roszlada; Brito sic describit scandalum in maiori volumine etc.*

18. *arundinem trzeszcz, videre obeszrzecz.*

19. *se profundaverunt in peccatis wpogilyszó wgló bogoszcz, provisor przeszrziczel, succceptor prziyemcza, a superfluo cibo othpewiszonego.*

22. *Dominica I. post festum Epiphanie. Joh. 2. Dicuntur nupcie vulgariter quasi swaczba vel swadoba quia similes similem ducere debet vel dicitur quasi swadwa quia alter alterius curam debet habere; non histriones non cytariste vulg. newily neclamaczy neszpyllmany nepotróba-*

cze sicut hodie faciunt in oppositum; gody w Kanie były ś. Jana Ew., który jednak swej żony nie poznał quia statim post prandium secutus est Christum et dixit uxori: maneat hic et fac et coque tibi lactuam cum oleo et sic secutus est Christum.

23. incomprehensibilitas *neogarnene*.

24. potest expugnari *zwoiowano* (*bicz* dodane), ab oriente *odwyszchodu szluncza*.

26. fauilla *pyrzina*.

26. habetur Matthei XX capitulo *wedwieszthw* polozenu: *onego czasw albo won czas podabaszo albo przyrownano yeszth crolewszthwo oczczw czeladnemu; in stadio wszawod; kedy yusze wczinil szrobothniky yednane* (to samo na boku, tylko *sznymi* zamiast *szrob.*) *zpenoda yednakego, szthoydce nathargw, czszo szpaweliwo bandze, szlysz abierunt, ywczynil thakesz, wyszethl, ociosi proszny, nyleth nasz neprzywodl, procuratori rzanczy, voca operarios wszowy dzalacze, othplath poczaw othposzednich.*

27. *wszaly sza yeden yacodruga penocz, rowne ony wczynylesz, naprzeczywko oczczw czeladnemw, brzemo dna, szpenoda nayaleso, weszmy.*

28. *wsze yeden bog* (zakończenie kazania); Luc. XVIII: *wszol albo kszobe przyyol dwanacze wcznow.*

29. *owa ydzem, bandzesz popelnono wszythko, podan bodge poganyszthw nanaszmewane nawczyzszowane awbyczowan bandze yszeplwan bandze gdysz gy wbieczywyo zalygogy dna trzeczego wszthane, uczszol! neroszmel, nekthory... zebzocz, bodz zdrow crolw zydowszky, respice pathrsz.*

30. Math. V: post bapstum *poszweczkach* (o Chrystusie), *arcius perstemus in custodia chitrzey stoymi wsztrozi, potem laczen byl, aby tho camene bylo chleb, pocuszczel, przeprzyrodzonego grzecha, wmakezon bywa bozi gnew, preparatur przigotwaszo albo szrozdzasz, panw bogw thwemu dasz modlo, padw, nawyrzch coszczola.*

31. *szymnene czlowecze, se conformavit przirownawalaszo, szcruszenym szpowedzo sztrogenym pocuthy.*

32. *mocz szina bozego szloba albo szloszcz dyabla zlego radoszcz czloweka wdranczonego.*

34. *inducias odwleczeni albo naprzedluzeni, przeszszthwo szyna bozego madoszcz! boga wszemogoczego.*

35. *przeszszerna dobrota szyna bozego aszloba albo szloszcz luda grzessznego.*

39. *avete szdrowi banczcze.*

42. *flebilis crachcoszcz, nasszego zywotha crotcoszcz, zbosznich* (felicitium) *ludzi crachcoszcz a przeszszosznich ludzi radoszcz.*

43. *usque modo doszychmaszth.*

44. *bodge minimal* (poprawione inną ręką na *mmimacz*) *szluszbo podacz albo dacz bogw.*

45. in precium redempcionis *naodmith othcupena*, in privilegium adopcjonis *naprzywiley nawszwoloni* inde filii adoptivi *szynowe wyszwoleeny.*

52. *meretrix newasztha szobewolna*, *ypoerite pocriczy* aut *pocryczczy.*

53. Luc. 5. *gdyszszoz thuszcze szrzwezily irruerent, descenderant wyszedli szoz, odweszcz odbrzega malo, wezi (vedzi) naglobzo roszipuszczicze szathky wasze abyszczce lowily lud, przykaziczelu preceptor, niczszmi neyoly, roszipuszczzo, yoly szo welikio opwithloszcz ryb, urvalyszoz thargalaszoz, dalyszoz znamo, prziplinoliszo albo prziweszliszo szoz, yakoby chczeni zathonocz lodze, padl przethcolana ihuszowa, sztrach gy oganolo! kthorziszoz byli sznim nalowe ryb yeszszoz yoly, de grue ozoraw.*

54. Matth. 5. nisi habundaverit *obvithlowacz* (iusticia vestra plus quam) scribarum et phariseorum *mistrzszka y luczemerniczszka*, *racha szalencze, concilio szodowemu oszodzenu* (*rada albo wszemu poszszpolszthw*), *othproszy bratha thwego, szmiluwam szo nath to thuszcz* (ale przedtem bylo napisane *luthoszczyw yesm* i inne zwroty: *myloszerdze ymam myloszerny yeszm*, które wywabiono, jak i inne polskie zwroty w kodeksie).

55. sicut ioculatores qui bene volunt comedere et bibere sed de suo nichil volunt apponere; de spinis uvas aut de tribulis ficus *wynne yagodi... zoszthw figy.*

56. item prophecia mundi est honor secularis in quo sunt episcopi canonici prelati clerici et multi alii qui devorant v. *poglitayoz* substantiam pauperum et patrimonium crucifixi, facientes sermonem magnum et delectabilem, ut diligentur ab hominibus a regibus ducibus baronibus. hec enim prophecia plus eis vult obesse quam prodesse. Caveant tales ne eis contingat sicut mustele que cum purgasset agrum rustici tandem capta a rustico qui cum vellet eam occidere, que dixit cur me vis occidere cum bene fecerim tibi. Respondit rusticus bonum (est) quod fecisti propter ventrem tuum fecisti et occidit ipsam. Caveant ergo archiepiscopi, episcopi, prelati, ne eis contingat sicut huic mustele; de naturali condicione v. *szwloszczego przirodzena*, in superfluis vestibus *na przeszszlisznem odzenu*, sitivi *pragnolem picza*, bonum consistit in prosperitatis successione *wprzychodzocze szczoszcza, ysze roszipal yego ymene, gdi oddalon bodo* od *wlodarzthwa weszm mo.*

57. *weszthy wynowath panw memw, sztho czbanow oleyw, weszmi przepysz thwoy albo thwe wrobi, recl, corczy; in belli acie naszpici wo-*

yeney; circumdabunt te inimici tui vallo ost^op^ocz^o neprzeiaczele thwoy przecop... wczisn^ocz^o zewszechech stron rosdrwcz^ocz^o.

58. excepta codicione v. *vygancze*, pharizeus duchowni zacorny.

59. vidit rubum ardentem nec tamen consumptum ab igne w. *nycz yego newmneyszalosz^o*.

60. periculosissimus *szczodliwi*.

61. Samaria significat vitam activam wr. *robothni (dzalayocz^o)*, Galilea vitam contemplativam v. *naboszny*.

62. quasi desperasset v. *wrospacz wst^opil*, fuit privilegiatus v. *pozwiwdzon*.

63. contencio *vadzene albo pytane*, benefici vocantur *weszwanisz^o czczy trzymioczi (dobrodzeye sz^o weshwani albo czczy roszdawaiocz^o)*, fiat sicut iunior *b^odz yako mlotshy, przechodz^ocz^o yest czczy aczszonathami!*

64. De cuius vita breviter vobis dicam. Bartholomeus apostolus vide in Exemplari salutis, ale na odwrocie karty wypisana Hystoria et passio s. Bartholomei cakowicie.

Na k. 65 i 66. Exempla z Vitaspatrum itd. i inne wypiski, z s. Augustyna, o czworakim wykladzie pisma sw., o zachowywaniu przy interdykcie, nakoniec znany wiersz laciński Super horas canonicas (Patris sapientia veritas divina Christus homo captus est hora matutina etc., ostatni czterowiersz: Has horas canonicas cum devocione Tibi Christe recolo pia racione Ut sicut tu passus es pe^a in agone Sic labori consono consors sim corone Amen).

Na k. 67–69 ewangelia i kazanie in Exaltacione s. Crucis, legenda o s. Agnieszce (agna quasi mitis *szczromna*) i kazanie (homilia) na s. Jan. 6 (dispensator *szafarz*), poczem zapiski (o pożytkach mszy sw. wedle s. Bernarda itd.). Na k. 69, b kazanie de s. Trinitate (*szwachthoga wtroiczi yedzinego*) z przykladami zwyklymi, np. unus sol... tria in se habet vr. *troiak^o rzecz wszobe yma*, in substancia vr. *wyedenoszczi*, in opere consors vr. *thowarziszna*; 69 b i 70 a kazanie de Nativitate b. Virginis Marie (glosa vr. *wielad*, glosy międzyrządkowe opuszczamy), dalej inne krótsze, oraz zapiski (o pożytkach należytego przyjmowania sakramentu ołtarza; o litanjach, większej i mniejszej, opisuje znane ich ustanowienie, większej w czas zarazy, gdy kichającym mówiono deus te adiuvat, sed bibuli istam consuetudinem bonam verterunt in aliam malam et hoc fit in thabernis quando bibunt tunc dicunt salve frater; ziewających żegnano et ista eciam consuetudo abhinc est inter nos; druga: cum enim apud vyeheenna vr. *w^odne venti et tonitrua fiabant* etc.)

Od k. 73 do końca ewangelie na święta z wykładem i kazaniem, począwszy od lekcji w święto s. Stanisława; 75 qui in celis est *yensz*

wenebeszech yeszth (nawyszococz^o nebeszkey), lampades lampasze, ale gdy *yeszth meszłane* czynil *oblubenez zeszn^olisz^o wszilki yszpali*.

76. *extinguntur gaszn^o*.

77. qui esuriunt et siciunt *laczno ypragn^o*, *przesładowa czirz^o*, cum maledixerint *gdisz b^od^o szle mowicz a przesładowacz wasz b^od^o*, *neprawdziwe mowcz przem^o* mencies propter me, *weszłeczsz^o ilłcosz (quantum) wduszi*.

78. et exultate *yraduycesz ilłcosz wczele*, copiosa est in celis *oplwitha yeszth wrolewszthwe nebeszkem*.

79. Matth. 13. *podobasz^o albo przirównawasz^o crolewszthwo nebeszke szcarbony szchowanemu szcithemw wroly*, abscondit *szchowa albo szcryge*; *lepak przyrownano yeszth czupczowi szukoyoczemu dobrich perl drogego kamena, yedna droga perlla, newodowi pvszczonemw, szeffszego rodu (pocolena rodzaiw) ryb szgromadzagaczemu, gdisz yusz napelnon bodze newod wywlokwszi podlug brzega szedz^ocz*.

80. *naszconanw szwatha odl^ocz^o albo oddzelo, wszelky mysztrz nawczony (doctor albo pyszarz) wrolewszthwe nebeszkem rowni yeszth oczczw czeladnemw, wonczas chodz^ocz Jesus podlug*, subplantator *podymuy^oczy vel subplantans albo podymcza* (Jacobus interpretatur).

84. oracio est excellencior *powiszona*, celum reparatur wr. *szgothowanobiwa*, instrumentum iusticie *prziczina szprawedliwoszczy*, innovavit *odnowila*, actenus *aszdoszychmasz*, nupciis abilem wr. *podobny gumaleszeniszw*.

88. misterium dicitur *pothagemma madroszcz*; ewangelizo etc. (Boże Narodzenie) non illis qui hodie et heri superfluis cibus et potibus se impleverunt et usque ad meridiem dormiunt et qui exercent ludos diversos incipientes ab hesterno prandio usque ad hodiernum.

92. astuciis *chitroszczamy*, artifex *rzem^oszlnik* (o nieczytelne).

95. tristicias wr. *trozsky*, per accidens wr. *szprzigodzena (szneobaczena)* et dei dispositione *boszim szrzodzenim*.

96. stupebant wr. *szumelysz^o*.

97. solidacio wr. *vpewnene*.

98. propter instituentem *prze vstawiczela*, domino cooperante *szbozsk^o pomocz^o* et sermone confirmante *amolw^o poczwrdzayocz* sequentibus signis *ysznamony naszładuy^oczimi*.

100. pro dolor wr. *przesz grzech*, agilitas wr. *r^oczoszcz*, subtilitas wr. *lełkoszcz*, pertransibit wr. *przeszthopi*, intolerancia wr. *neczyrpene*.

101. de semine giganteo wr. *szpocolen^o obrzimszkego*, deiecit eum wr. *pobilgi*, textor wr. *knep*, perticam fullonum wr. *szthaczwo kupszk^o*, cerebrum excussit wr. *wplyn^ol*, valde admodum *neszlichane yeszth*.

102. sex gradus *szlopenow*, gradus *szlopen*, sentenciam wr. *elōthwa* albo *oszōt*.

Na następnych kartach jeszcze kilka glos bez wartości, innuebant per signa *pythaliszōprzesnamona*, supernaturalis *nadprzirodzene* albo *mimo przirodzene* i i. Przy kazaniu na Jana Ewanielistę poruszono pytanie, kto większy, czy Chrzciciel czy Ewanielista — istnieją o tem osobne traktaty, czytaliśmy taki np. w rękopisie berlińskim theolog. Folio nr. 427 — jakimi argumentami mistrzowie walczyli i jak ich wizya świętego pogodziła. Z legend o Narodzeniu Pańskim warto wymienić owę o bezrękiej Anastazyi, która pod ziemią miechy w kuźni deptała, a widząc światło na niebie za nim do złoju się udała i za dotknięciem się przyrosły jej ramiona; w tę samą noc ukuł Ruben i owe gwoździe, którymi Chrysta przybito; znaleziono je in fonte (z którego i drzewo krzyżowe wyjęto?): Anastasia calcabat folles in fabrica sub terra in qua morabatur Ruben patruus eius ante civitatem Betlehem qui licet pauper esset, tamen propter iusticiam suam in illo anno advocatus electus est, ideo propter honorem illum in die verebatur fabricare et ideo sub terra fecerat sibi fabricam in qua in nocte fabricavit etc.

Autor naszych kazań lubi wiersze, notuje versus pro latino boni, gdzie się sposobność nadarza, o ś. Wojciechu i i.; również i polskie, np. na k. 6, które może czytać należy: wszem dobrym żakom słuza swego mistrza czic acz się chce itd.; jeżeli to nie wierze, bo forma dość nieregularna, to jest to przynajmniej proza rymowana. Bajka o kunie, którą chłop zabił, choć mu myszy wygubiła, stósowana do wyższego duchowieństwa, które również tylko dla własnej korzyści, nie dla Boga, Bogu służy, wzięta ze średniowiecznego Ezopa (bajka 38, de mustela et rustico).

VI.

Pozostaje nam roztrząsać materiał językowy, zdobyty z owych trzech rękopisów.

W pisowni każdy z nich posiada właściwe cechy. I tak odznacza się *a* (z r. 1407) brakiem wszelkich znaków miękczenia i znakiem *ō* dla samogłosek nosowych (ale *szczesze* sors!); złożone *dz* (*dź*) wyrażono jeszcze kilka razy przez *d*, *rodini*, *osadono*, *pogłady* (pogładzi?), przez *dcz*, *vprzicladcze*; brzmienie *c* oddane przez *dz*: *roskladajo-dzi*, czy i w *pledzisz* (plecyś?)? o skróceniach na wzór łacińskich mówiliśmy wyżej.

Ciekawsza pisownia w *b*; uderzają mianowicie trzy cechy: *r* zamiast *rz*, *preciw apreto* (5 razy) *precloca* (przekłócia) *pred prebitky*

presz preszisz (przeżrzysz), *pribilisil priodzanego prisli primv* (przyjmą), *protkem, rekacy* (2 razy) *reczono reci* (rzeczy, 2 razy) *rekną rekl*, *potrebno* (trzy razy) *potrebugece*, *mericy odmerą*, *mistra*, *verili verac vericze*, *driwi*, *viruczaiący*, *sbericze*, *sprazaiow*, *strasnoną*, *otworcze są*, *vsraw* (użrzaw) *wesrawsi nenazral*, *pogoru* (pogórz). Dalej *d* zamiast *dz*: *vedyon*, *sządic*, *vidal* (vidisset) *vidaw* (vidit), *rosdelil*, *wdirzice*, *odporedal*, *cudozemecy* indigena, dalej *nenarodi są narodicz*, *medi* (miedzy). Nakoniec *cy* zamiast *e* lub *é* a nawet *cz* na końcu, wyjątkowo na początku w *cyszo* i *cyso* (eso), chyba dla odróżnienia od *c = k*, *pci-vacy* (inf., nie przeciwiaci!), *na cąscy* (część), *od granicy* (od granic, a finibus, dwa razy tak, naturalnie nie od granicy, formy nowej), *ros-maitoscy velka*, *ocecy* (ociec), *karacy*, *sposobicy są*, *p'vescy* (przywieść), *meskacy*, *mericy*, *czudozemecy* alienigena, *pridacy*, *bicy* (być), *miloscy*, *manowacy*, *owacy mocy* (owac moc), *precy* (precz), *zacy* (unde, zacz, dwa razy), *acy*; por. *pridzy* (zam. przyć); wyjątkowo spotykamy *otoc*, *zovec* (z owiec). Odwrotnie, *rz* zam. *r*, znajdujemy we *wyarczucze są* (wiarujcie się, *j* nie wyrażono w pogłosie, jak częściej *odeme* = odejście itp.). W *c* pisownia, prócz dość licznych błędów, np. *wyszczeko* i *wyszczek* obok *wszyszczek*, *yesh* zam. *yesth*, *wszezech* zam. *wszech*, nie przedstawia nic ciekawszego; zmiękczenia się nie oznacza, a dla samogłosek nosowych obok częstego *ō* i rzadszego *an* znajdujemy nieraz *o*: *szchnoczim*, *naszladwywo*, *szedzoczimi* itd. *nathwim* zam. *nad twym* do błędów zaliczyć trudno, ponieważ podobna spółgłoska podwójna nieraz pojedynczym znakiem się wyraża.

Co do g ł o s o w n i wymieniamy *irz* i *ir* (yrz yr) z *a*, *cirzpienie* *cirzpiat*, *zwirzchowany*, *czyrzwiew*, *wirsza*, *obirki*, *nad żyrdzią*, *uśmirzy*, *ućwirdzająca ućwirdzenie*; z *b* *birzwno*, *pirwego*, *mirziona*, *virzchvata* (!); z *c* *czyrzwiona*, *wirzech*, *cirzpią*, *pyrzyna*, *poćwirdzon*; uderza w *a* *cana* *taxa* zam. *cena*, *czekanie*, nie czakanie; *krechkość* (w *c* *krachkość*); w *b* *jakmierz* quasi (zam. ogólnego, nie prawidłowego *jakmiarz*), *sluńce* (i w *e*), *ima* itp. nieraz obok *ma* itd. w *b* i *c*. Co do spółgłosek notujemy z *a* *skrompność* — wsuwka znana np. ze Świętosława z Wojcieszyna; *rozdrzewniwszy się*, ale *zarzościwy*; *mgle* zam. *mdle*; *obinie ją* zam. późniejszego *obwinie ją*; *od* z reguły, *ot* rzadsze, *otegnanie* *otwabienie* i i. W *b* notujemy pisownią *rz* zam. *ż* w *urzasli sie*, często w XV wieku, w biblii itd.; *szcedł był* tyle co *zsedł był*, o tym zastępstwie b zmień mówiliśmy obszerniej w Archiv XV 477; *rozniewaw się* (taksamo w *e*) zam. *rozgniewaw się*, również częste w XV wieku; *pofacili* zam. *pochwacili*, jak *fale* *magnificans* zam. *chwale*. W *c* wymieniamy *fala*; *źwieńk*, zam. późniejszego *dźwięk*; *mołwa* (dwa razy, w *b* itd. tylko *mowa*); *jedziny*, później *jedyny*; *czban*, później *dzban* (starosłow. чѣбанъ, czeskie čban,

pierw. kib, por. litewskie kibiras wiadr.); *trześć* arundo, może błędne zam. *treść*; *wszemogący* starsze niż *wszechmogący*; uderzają formy jak *nierozumieli* zam. nierozumieli, *pokusiciel* zam. pokusiciel, *przygotowa się* zam. przygotowa się, podobne skracania czy ściągania zachodzą sporadycznie: *rozmiął* zam. rozumiał i i.

Z deklinacyi zapisujemy gen. sing. *pokoja, luda, od brzegu*; dat. *wzdrostu* w *c*, ale *wzdrostowi* *b*; instr. plur. *miedzy przyrodzeńcy, z robotniki, kobiercy* cum *lodicibus, podobieństwcy* in *parabolis*, od tematów żeńskich na *i* kończy się instr. na *ami, chytróściami podobnościami obęczami przystaniami* (por. nom. plur. *rostami*); loc. *w obyczajech, uczyncech*. Dualis loc.: *we dwudziestu położeniu* t. j. w dwudziestym rozdziale! Neutr. plur. adiect. na *a*, habent alas (skrzydła) *luniakowa, loca in aquosa sucha, owa są słowa krasna napisana, (sierdca) kwątca, ta* itd.; por. *kolana jesusowa*; rzeczownikowej deklinacyi ślady: nom. masc. w orzeczeniu, *pilen, niewdzięcen; oćcowo; miasta Filipowa* (gen. sing.), *z jasna* manifeste; *zdrowca* salvum fac; acc. plur. *czyrzwiewy* (fructus). Z zaimków wymieniamy charakterystyczne dla *b* formy: *szwytki, szwemu, szwellki, szwytko, szwako, nadeszwemi sąsiady, po szwemu pogórzcu*, chociaż formy nieprzestawione (wszech itd.) również zachodzą; *dosichmiast c* (dotychmiast *b*); *niekaki* niektórzy; *którako* tyle co jako, jak; *ilkoż* — *ilkoż* quantum. Z liczebników, *pięcioro pokolenie*; z przysłówków, *towarzyski* amicabiliter (tak zwany instr. na — *ski, u* nas później na — *skie*), *blizku*, obok *blizko*, jak nieraz w XV wieku; ze spójników, *aleciem* nam, *eż* cum. Uwzględniamy tu i składnię: dat. po *po, po szwemu pogórzcu*, przy *docere* i *intelligere*: *wszemu* docebit, nihil horum intellexerunt *temu szwemu*, przy *mirari*, *mirantes* super his *dziwowali się tym*; gen. przy napełnić, *wdzięczności napełniony*; instr. przy passiv., *napisana Maciejem*; w *c* zastępuje stale adiect. łaciński genitiv, np. *iusticia scribarum et phariseorum mistrzka i lucemiernicka*.

W konjugacyi wyróżnia się *b* zachowaniem nom. sing. masc. part. praes. act. na *ę* (*a*), *welębą* magnificans, *rzeką* i *reką* dicens, *fala* magnificans, *miślą* cogitans, *blogosławą* benedicens, *cusą* temptans, *me-skaią* manens, *nasmewaią* są (irridens), *gida* iter faciens; dalej takież nom. part. praet. act. I. na *w* po spółgłoskach, *odwowl* (zam. odwiódlw), *padw*, *wisedw* (dwa razy), *nenalawsz*, (por. także *podnowssy*, podobne formy znane jeszcze w XVII wieku, por. Kalina Historia języka I. 371 i Archiv VIII. 295), *wiwodw*, *prisedw*; w *c* czytamy *padw* i *po-clókw*, w *wywólkwszy* uderza wokalizacja (czy nie myłka w odczytaniu?), w *wyszędli są* zachowanie formy liczby pojedynczej; czy *westąchl* ingemuit poprawnie napisane? *rostarżony* distractus przypomina formę czeska; *rozżwany* masticatus; *przykryły* detectum przypomina bierne

znaczenie part. praes. act., np. *niecierpiący* insensibile; *Marya rosładajęcy* znana forma tem., równie jak *kwątca corda fervida*. Z innych form czasownikowych wymieniamy, znowu z *b*, *nieć go tu* non est hic (pisane nedz), które z *nie* (ně) + *ci* powstało; *bo dzie był* quippe erat, dzie znamy z kazań gnieźnieńskich; zresztą 1. praes. *pośpiewają* proficio; *zaroście* succrescet, później *zarośnie*; *wianąc* (wienie, owienie) później *wionąc*; *sklamam*, później *skłanię*, zawsze tak w XV wieku; *nieprzystajac*, por. *nieprzestajac* w legendzie ś. Błażeja, *przystajali są* psalt. Flor.; *strachuj*, ne formidet (pisane *strachwgi*), por. *nye* raczej *sy* *strachowacz* biblia 131, *b*; imperat. zachowują jeszcze często *i*, np. *kasicze, sbericze, wesmice* ale *otworcze są*; niezwykła, błędna forma *smiluwam się*, i pierwsza plur. (?) *ubaczem*.

Większy plon jak zwykle można chyba tylko dla słownika zebrać; głównie z *a*, mniej z *b* i *c*; lecz co do copia verborum w *a* należy z góry zastrzedz wpływ czeski, który na każdym kroku niemal się odzywa, nieraz tak silnie, że, jak nam się zdaje, w oryginale już mogły być glosy czeskie, które ksiądz Maciej Grochowski, przepisując, przejmował lub naśladował. Blizkie pokrewieństwo, łączące oba języki, i niezaprzeczony fakt, że zapożyczonemu słowu czeskiemu nadawano nieraz formę zupełnie polską, utrudnia pytanie, jak takie czesko-polskie słowa pojmować, uznawać je za samoistne, czy za zależne.

Biel adeps; *bez* arbor fetida; *bronny* armatus.

Czmiel erabro; *czyrzwiew* robaczywy; *cepy*.

Dalić się recedere, czeskie *dáliti se čeho*; *darskość* presumptio; *dokonały* perfectus; *drzasga* festuca; *duchnąc* flare por. czeskie *douchnouti*; *dzienia, z dzieńiej* mellificium, w innych źródłach, np. w mało-polskim przekładzie statutu, rodzaju nijakiego, np. *pezoły* abo *dzenya* jego, temu czyje jest *dzenye*, sośnią *kromie dzenya*.

Chłodnica estuarium; *chętny* saporosus, *sapidus*, tyle co *smaczny*, w znaczeniu tem wydaje się nam nie polskiem, a czeskiem, gdzie *chutný, chutnati* smakować, *pochutnávati si* na čem (por. polskie *po-chutnywać* w XVI i XVII wieku) itd. bardzo rozpowszechnione, nasze *chętny* ma inne znaczenie.

Jednacza mediatrix; *jinaczyć się* differre.

Kłamacz histrio, jak w czeskim; *kłokoczek* sycomorus, *taksamo*; *kłopotny*, si equus vellet esse *kłopotny* gdyby koń chciał unosić, por. czeskie *kłopotný* gwałtowny *nağły*; *klusie* iumentum, częste w przekładach statutów, oth *clvvszancza* (iumentum) alybo *skoczancza* (pecus) itd.; *kolano*, na stara kolana tyle co na starość, czeskie na *stará kolena* to-samo; *konać* continuare, jak w starszej czeszczyźnie; *kotka* anchora, obok *kotwi* (jak czytać? *kotwy*?) acc. plur.; *krasa* decus, *krasny* pięk-

ny; *krnąbny* (tak! później *krnąbrny*, od *krnąba, por. *gnąba w gnebić i i.) *protervus*; *krótka* mansuetus, *krótka* modestia; *krówka* locusta; *krzywy* winny, podobnie w czeskim.

Laskać kogo, por. czeskie *laskati* (někoho) *głaskać*, *pieścić* się z kim, *laskanie* placatio psalt. Flor.; *łykać* *łkać*, czeskie *lykati* *vzlykati*; *łudarz* oszust.

Miał adeps, starosłow. ruskie itd. *měl* kreda; *mieszka* zamieszka, tumultus; *mieszkanie* *czynić* tardare, por. *mieszkać* tardare, zwykłe w XV wieku; *myśliwy* attentus.

Narządzić zarządzić, czeskie *nařiditi*; *nieposłusztwo* prevaricatio i transgressio; *nieprzeżrenie* improviditas, czeskie *neprožreni*; *nierostozny* (nerostozni) prodigus, znamy *roztrnožny* prodigus, ale *pominawszy* zbędną *negacyą* — którą zresztą *wytłumaczyć* można — forma *nadto* się oddala, byśmy oba słowa utożsamiać śmieli.

Obiedny oblaturus, czy nie raczej *obietny*? czeskie *obětný* i *obětni*; *obydz?* ut sit obydz ad ovem bonam quia magis sustinere potest? od *ob* i *widz?* od *obiděti* czy też od rzeczownika, odpowiadającego czeskiemu *obih* *obitość?*; *obírki* obierki; *oblutować* compati; *obrzęd* circulus (zamiast *obręcz?*), nieco dalej przez *kółko* lepiej tłumaczone; *obrzymski* giganteus; *opieklenie* obstinacio, zwykłej w złożeniu z *za-*, w grzeszech *zapieklony*, *zapieklają* się, w kazaniach *świętokrzyskich*, *zapięły* induratus i *zapięłość* w *gnieżnieńskich*; *opłotki* sepes; *opuścić* desolari, *opuścieje* desolabitur, por. *opuścieli* desolandi w kazaniach *husyty*; *opwitość* abundantia, *opwiltować* abundari, charakterystyczne dla *c*, jakby to słowo od *ob* + *vitě* (lucrum, starosłow. *vězviti* lucrum *izvitije* fructus), *obvitě pochodziło, ale obok tego i *opłwita*; *osąd* sententia, czeskie *osud*; *oset* tribuli; *oskoła* sucus; *oskominy*, habent oscominy (plur. tant. jak w czeskim); *osromać* się erubescere; *ostać* recedere; *ostrek*, na ostrku in acie; *ostroże* spine, por. czeskie *ostroži* Brombeerstrauch; *owczarnia* ovile.

Pamroki nebulae, por. ruskie *паморокъ* i *паморока*; *pastica* pabulum, w psalterzu pascua itd.; *pisadło* pugilares, jak w czeskim; *piekielny* piekielny; *pląsać* exultare; *poczestny* humilis, czeskie *počestný* *züchtig*; *poczynadlny* principalis; *podajmujący* vel *podimca* supplantator, *podnoż* supplantacio; *pogłytać* devorare, czeskie *pohliti* *pohltnouti*, *ktoresto* *szekltano* *bodze* *devorabitur* biblia 94, *b*, małoruskie *hlytaty* starosłow. *glitati*; *pogórze* montana, czeskie *pohoři*; *połać*, *połam* *picia* sitio, zamiast *pałam*, *o* z form jak starosłow. *polěti* *polja* i i.; *posoba* facies; *potęchnąć* extingui, *potęchły* extinctus, *potęchnienie*, czeskie *potuchnouti*, *potuchlý*; *potřebacz* histrio; *potrzebna* necessitas; *pożyradło* morsus; *pokryty* i *pokrycie* hipokryta; *przestąpienie* transitus, *przestępnik* Gali-

leus; *przeżobny* impius; *przeżliszny* superfluous; *przeżryciel* provisor; *przyjemca* susceptor, jak w psalt. flor.; *przykaziciel* preceptor; *przyrodzenie* cognatus; *przystań* portus; *przystawa* occasio; *przystęp* circumstantia; *przyczca* contingens; *puch* malus humor, czeskie *puch*.

Rączność agilitas; *robotny* activus; *rozcieczenie* exterminium; *rozdrzewnić* się animari; *rozmatać* *rozbierać*, *rozkładać*, por. *matal* syō *collabebatur* biblia 288; *rozżwany* masticatus; *rucho* habitus; *rzes* confusio, pre confusione *przedrzószem* (czy to nie przed *trzęsem*, czeskie *trās* *Zittern* *Furcht*, spółgłoska podwójna wypisana jednym znakiem, jak *nathwim* = *nad* *thwim*, albo może porównać też głosę *strepitu* *rantem*, u Polkowskiego ręk. kapit. nr. 150?); *rzyśca* precursor, o św. Janie Chrzcicielu, od starosłow. *ristati* *currere*.

Sedniwy, o koniu; *skład* contractus; *skłamać* truffare, *złudzić*; *słopień* gradus, częste w XV. wieku, w biblii, w kazaniach *husyty*, w głosach *Marcina* z *Łęczycy* itd., *Archiv* XII. 295; *snażność* attentio, czeskie *snažnost*; *sobiewolny*, *niewiasta* *sobiewolna* *meretrix*, jak w czeskim; *spieszący* proficiens; *staciwa* pertica, czeskie *stativa*; *statek* instrumentum, *stateczny* idoneus, *stateczność* potentia i virilitas; *stanowić* confortari, czeskie *stanoviti*; *stechnąć*, *stuchnouti*, *cedere* (o *wosku* *roztopionym*); *stradny* tribulatus; *stroje* *żelazne* ferramenta, czeskie *stroj* *maszyna* itp.; *stróża* custodia, *stróżnica*, dziś z *czeską* *wokalizacyą* *stražnica*, *turris* in *v* *nea*; *świadomy* i *świadczy* *familiaris*, *świadomość* *familiaritas*; *świecki* albo *świeczki* *Epiphaniae*, *Trzech* *Króli*, τζ *ϕωτς* w dawnym *kościelu* *nazywane*; *szczegielny* solitarius, *znane* z *psalterza*.

Tażyc *teśknąć*, *pragnąć*; *tłum* cetus; *towarzyszny* consors; *troski* tristicie; *tulać* się *spaciari*, jak w czeskim; *twarzyć* *formare*, czeskie *tvářiti*; *tyknąć* *tknąć*.

Ubrać *armare*; *udawca* oppressor; *ukrutny* nimis durus, czeskie *ukrutný*, u nas później *okrutny*; *urob* *caucio* (przepis albo *uroby* w *c*, *popisanie* *długów* w *b*); *ustawiczny* sollicitus; *uwolozca* blasphemus.

Warczeć, *pies* *warczy*; *wartko* repente; *wdomelni* *adulti*, może *wdomielni*, por. *czeski* *przymiotnik* *mělný* *mürbe* *locker*, lub *udomielni* z *przymkami*, nie z *rzeczownikiem* *udo-* *jako* *pierwszą* *częścią* *złożenia*; *wielebić* *magnificare*, charakterystyczne dla *b*, czeskie *velebiti*, nie *wielbić*; *wichrowy* tempestatis; *wiła* histrio; *włosci* naturalis, *tylę* *co* *włostny* *biblii*, por. *dusche* *włoszczy*, *naschimy* albo *gich* *włoszczimy* *lysthi*, s *włoszego* *szcithu* u *Macieja* z *Rożan*, nie *włoszczy?* *wybraniec* *discipulus*; *wytwarzyć* się, *wytwarzył* się apparuit in specie, czeskie *vytvářiti* se; *wznetrznny* originalis, *wznetrzoney* *rzeczy* *motive* *racionis*.

Zachyt *zdaje* się *nagroda* u *celu*, na *końcu* *biegu*, por. czeskie *záchyt*; *zajem* recompensacio; *zamawiać* się *wyzywać* się na *spotkanie*,

bój; *zapięcení* indurati, *zapiękli* in duricia, por. wyż. *opięklenie*; *zaroda* natura; *zatroskać się* contristari; *zawróć* liturgia; *zbożny felix*; *zdobienie* ornatus; *złoba* złość; *zpełznąć* labi; *zstały* fessus; *żadać się*, żada się jego abhominatur; *żałościwy* amarus; *żdżymanie* iugulacio (żdż- ze zż por. Archiv XI 476; *żyrdź* pila pontis.

Oto ważniejsze słowa z rękopisu Macieja Grochowskiego, z lekyonarza i z plenaryusza krakowskiego; kilku wyrazów, prócz wymienionych powyżej: obidz, wdomelni i rzesz (jeżeli to nie trzesz), nie zrozumieliśmy, np. *ple dzisz narządził*, *przyklami*, *opyoro* remedium (czeskie opěra?). Na wpływy czeskie u Macieja Grochowskiego zwróciliśmy wyżej uwagę, tu dodamy jeszcze kilka słów, wziętych żywcem z czeskiego: *lampasze* lampades (cz. lampáš), jak i w rkp. kraśnickim; *luniak*, *luniaków*, falco milvus (luňák); *pohodle* dopisane na boku k. 7 (do czego? cz. pohodlí wygoda), lub naśladowanych: *poświętny* sanctus (posvátný); *posobie* ordinate; *próżnić* ociari i fabulare (prázdniiti próznować); *zapowiedny* (zápovědny) zabroniony.

Wyliczamy w końcu słowa pochodzenia niemieckiego, względnie łacińskiego, nie zważając na to, czy one wprost z niemieckiego, czy, jak zwykle, za pośrednictwem czeszczyzny przyjęte: *barwa* color; *budować* edificare; *falszywy*; *figa*; *jormark* gościniec z jarmarku (co do wokalizacji por. fryjor i i.); *knep* textor, *knapski*; *komín*; *łodziya* Laticus, lactuca (cz. locika); *małpa*; *musić*; *odmyt* precium, rzadkie wcale compositum; *olej*; *pięta*; *piła* lima; *praszły* in statera? (prasa?); *pytel*; *smakowanie* sapor; *szafarz* pater familias (obok *ocięc czeladny*), villicus i dispensator, *szafarstwo* villicacio, *szafować*; *szkodliwy*; *szpica* acies, na szpicie wojennej in belli acie; *szpilman* histrio; *szurmować* pugnare; *szukać*; *szynkarka* pincerna; *wiarować się* strzec się; *żebrać*; *żółd* stipendium. Co do wyrazu *łodziya* nadmieniamy jeszcze, że wedle starosłów. loštika czesk. locika oczekiwaliśmy w polskim *łocyka*; u ks. Macieja czytamy zaś cum lactucis *łodziqó*, a więc *łodziya*, por. może odmianki drzazga obok trzaska, paprać i babrać, kustrać i guzdrać itp. Archiv XI. 126 i 130.

D O D A T E K.

Wspomnieliśmy, że glosy polskie nad lekcyami ewanielicznymi nieraz zastąpić mogą całkowite tłumaczenie lekcyi, podajemy tu jeszcze jeden przykład, z rękopisu Pet. Publ. Bibl. Łac. I. Folio nr. 518. Na okładce pergaminowej czytamy zwykły wstęp: *Mocz boga oczęza wszęch-*

mogącego! madroszc szyna yego dar ducha swyethego racz być snamy szyewsihkimy Amen (na odwrocie list papieski do Rudolfa Walsmolen); na pierwszych kartach wypisane lekcye niedzielne ewanieliczne, a w pierwszej między rządkami polskie tłumaczenie.

Cum appropinquasset Jhesus Jherosolimis et venisset Betphage (i. e. viculus sacerdotum) *ku vlyczęze kaplanskey ad montem Oliveti olynęy tedi posłał dwi! zwolyenyku rzekącęz gym: gicęze w myasteczko gesz naprzecziwo wam, naydzyęczye oszlyęz wyęzany y oszłę snya, rozwyęszęze y przewyęczęze! my a acz nyektho wam rzecęze, rzecęczye ysze pan thych potrzebę ma y nathichmyast wipuszczywam a tho wszithko sztaloszyę yest abi napelnyono ono czo rzeczoно yest přes proroka rzekącęgo: rzecęze ludu (czoroze to yest ludu yerusalem) ow! krol thwoy przidze thoby szmyerni y szyedząc na oszlyęzi y oszłęczu.... gidącęz.... vdzalaly jako przikazal gym Jezus y przivyedli oszlyęz y oszłę y wloszily na nye odzēnye swoye a gy na nylę wsadzylę a wyelyka thluszcza stlaly odzēnye swoye na drodze: nyekthorzi szekly roszdze z drzewy a stlaly na drodze a thluszcze kthorisz przepredzylę y ktore naszlyadowali, wolali rzekącęz... szinowy dawydowemu gen gydzye wygmyę bosze.*

Następują kazania; poczem od k. 35 rękopis starszy, zawierający najpierw Linea salutis Jana Sylwana, r. 1411 przepisana (pullulat i. e. exit vulgr. *pukasze*), do k. 129; od 131—183 expliciunt composiciones evangeliorum per quadragesimam complete a. d. 1411; dalej wypiski innej ręki, między innymi wyliczenie wykluczanych od sakramentu ołtarza ze skróconymi wyrazami polskimi między rządkami: *cacez odsępez, carovicze cugla, drapez sboyce*, participantibus furibus *obcywo słocez*; na k. 189 Dziesięciorgo rymowane, odmienne od znanych tekstów:

*Wyęsz bogę gyędnęgo anatego nyemyęz gyęnego
Nyębyęz gymyęnyę poprosznyęz yęgo anyęzyn szwadęczstwa falszyęgo
Szvacz szvatho y nyędzęłę tho gę vzelkyemu vyęłę
Nyęzabyęz blysznyęgo thwego prócz szadu spravyędlyęgo
Nyębyęz rzecęz anyędawęz poproszlyęz szwęz
Nyęczyn grzęchu czelesznyęgo prócz vrzadu malszenszkyęgo
Mylly bogę thwego szwęszęgo szyęroczę szwonyęgo
I blysznyęgo szwego zędanyęz gyęmu vzelkyęgo dobroęgo
Chęszly vnyębo vnyęz męszysz tho dzyęszęczoro przykaszanyę pyęlnyęz.*

Od k. 190—279 dwa alfabetycznie ułożone zbiory „exempla naturalia“ „bona et utilia ad predicacionem“; 280 nad łacińskim tekstem Salveregina wypisany polski, którego nie powtarzamy, gdyż kilku słów brak (*Sdrowasz itd., vydzychamy!, wtemtho szlesz padolye; przetho thy ryęcznyęzko naszą ony thwe myloszyernyę knam obrocz! a Jezusza blogo-*

szlawyonego nam pokyto vygnanym! vkasz itd.). Od k. 285 liber penitenciarum canonicarum a mag. Iohanne de Deo editus. Na deszczulce okładki wypisany inny tekst rymowanego dziesięciorga, zgodny z tekstem 9 u Bobowskiego (redakeyi trzeciej), *Pyrzwa kaszyn i t. d.*, szóste i siódme przedstawione: *Nyecradyn ymyenya czudzego alye nedznym vbogym vdzelay ymyenya swego Nyestroy itd.*, trzy ostatnie brzmią: *Nyewyedyz nabratha twego swyjedestwa nyespraunego(?) Nyepozaday zony yego szadnym slowem any skuthkem any snamynym Dzeszatha kaszyn boza ne pozaday czudzego sboza.* I ten tekst poucza, jak glosy psują układ pierwotny wiersza.

Tłumaczenie polskie konkordancyi ewanielicznej z końca XV wieku zachowało się w rkp. in quarto nr. 1119. Biblioteki Ordynacyi Zamoyskich w Warszawie. Rękopis zawiera Sacramentale, nie wiemy jakiego autora; przed niem wsunięty sekstern innej ręki, z którego tylko 7 kart ocalało, brak bowiem trzech kart przednich, a po wydartych dwu spodnich zostały tylko ślady. Czytamy na początku tych siedmiu kart: J. N. R. J. Evangelium Domini nostri Jesu Christi secundum quatuor evangelistarum concordancias ex latino in linguam polonicam translatum foeliciter incipit: correctum est. Johannes I. *Naprzothkv bylo slovo a slovo bylo v boga a bog byl slovo Tho bylo naprzothkv v boga vszystko przes nye szya stalo A bes nyego stalo szya nycz czo szya stalo vnym szywoth byl szvyatloszcz lywczka A szvyatloszcz wczymnoszczyach szwyeczy A czyemnoszczy yey nyeogarnaly Byl czlowyek poslany od boga chthoremv gymya (poprawione inną ręką z myono) bylo Jan Ten przyszedl na szvyadeczthvo aby szvyadeczthvo vydal o szvyatloszczy aby vszyscy vyerzily prze zen Nyebyl on szvyatloszcz alye yszby szvyadeczthvo vydal o szvyatloszczy Byla szvyatloszcz prawdziwa chtora oszwyecza kaszdego czlowyeka przychodzaczego nathen szvyath Na szwyeczye byl a szvyath przezen stal szya yest a szvyath go nye vnal vevlosne przyszedl a svogy go nyeprzyaly A yelyekolwek przyaly gy dal gym mocz szyny boszymy bycz thym chtory vyerza vgymya (tak jak wyżej) yego chtorzy nye ze kerye any zvolyey czyala any zvoly masza ale zboga narodzily szya sza A slovo czyalem szya stalo a myaszkało wnas a vydzyelysmy chwała yego chwałą yakoby yedynego od oycza pelnego lasky y prawdy (w. 1—14).*

Taksamo następuje teraz Mattheus I. (w. 1—17) Liber generacionis kszyagy rodzayv Ihu crista syna Davydovego itd. (rodzagy... szthernaszczye); Lucas I. od w. 5. *Byl dnyov Heroda... kaplan nyechtory gymyenyem itd.*, przytaczamy kilka ustępów, charakteryzujących tłumaczenie: *pochodzaczzy vevszystkym przykazanyv y vsprawyedlywosczyach bozych przes skargy A nebyl gym szyn themv ysze Elszbyetha byla nyepłodna A oba poszly vednyach svoych; a on vprzeydzy przed nym wduchv y wmočzy*

Elyasza aby nawroczył szycerza oyczowszkye na szyny a nyevyerne kv mądroszczy spravyedlywych; A byl lyvd oczekavayaczy Za. I dzyvovaly szya yse przedlvshal on wkoszczyele; Boczyem otho gdy stal szya yest glos pozdrovnyenya thwego uszv moych radovalo szya wesselyv dyeczyathko vszyvoczye moyv; Wyelby dusza moja pana mego a vesse (te trzy słowa wykresłone) a radoval szya dvch moy v bodze sbavyenyv moyv; naszyenyv poprawione na plyemyenyevy; I vstavly vszyscy chtory szlyszely vszyerczv svogym movyancz Chthore mnymas dzyczye tho bądzye Aboczyem raka bosza byla sznym itd.

Dalej Mateusz I od w. 18 *A cristusew rodzay thako byl itd.* Łukasz II, *pyelvszkamy go obvyla* poprawione na *wpyelyvszky go povyla; pastyrze byly wkrolyesthvye onym czvyaczy a strzegancz stroszey noczney nad thrzoda svogya; aby go postavyly bogv*, na boku inną ręką *offyarrowaly; isze vszelka maszczyzna odvarzayacza zywoth szvyathe panv bądzye vevvano; ysz byl naygran od krolyow rosznjeval szya yest; rodzyczevye i rodzyczovye; wthlusczy* poprawione na: *wpospolsthvye; po thrzech dnyov!* Łukasz III *A lyatha pyaczasthego rzadzenya* (poprawione na *przykazowanya*) itd.; *zvoszlya vyelbradow, skoczky; rodzayv yaszczerczych chtho vkasze vam vczycz od przyszelego gnyevv; rzemyszka bothow yego; vye-yadło; stodola szvoya* poprawione na *gvmno szvogye; przepuszcz nyne bo thako slvsza nasz napelnycz vszellena spravyedlywosc; I stalo szya gest gdysz byl krczon* (poprawione: *zekrczon*) *vszellny lyvd A Jesuszevy okrczonemv y modlaczemv sza othvorzylo szya nyebo; wczylney oszoby; sztherdzyessczy; vydzyal dw brathv . . . a poszedvszy zonad vyrzal drugą dw brathv; svadzba; nyesczye szyczowi I vszaly a gdy a gdy! zakvszyl szyrzcz vody; thqn* (por. pisownią *ognyam* i podobne) *vdzylal poczatek znamyon; roszdyleczye* (por. pisownią *badye, sadon* *sądon* itp.) *koszczyl then a wthrzech dnyach vsbdza gy; potrzeb vas narodzyez szya; przykaszczyelyv; fragment nasz konczy wierszami 23—27 IV rozdziału Łukasza: I rzek gym Vszdym rzeknyecze my tho podobenyshthvo lyekarzv vsdrow sam szyebye Jakye szlyszelysmy vczynky vkapharnam czyn y thv woyczysnye thvogyey. I rzekl zaprawda zaprawda movya vam ysze szadny prorok przyyathy yest woyczysnye svogyey.*

Tłumaczenie sporządzone wedle tekstu łacińskiego, którego się nieraz niewolniczo, nawet przeciw duchowi własnego języka, trzyma; charakter języka nowożytny, możnaby go do początku XVI wieku również odnieść; dla tego też zadowoliliśmy się przytoczeniem kilku prób, nie drukując całości; niektóre powtarzające się stale formy możemy nazwać dyalektycznemi, np. *chto* i *chtory*, *sztery* (szternaście szterdzieści), *wszellny*, przyrostek *-ew*, *cristusew*, *Jesusewa*, *moyseszevego*,

zacharyaszevego, i i., słowo żyrzec, podlyą morza i i. W tekście pozostały też słowa lub zwroty łacińskie, zwykle później wykreślone, et *zostal nyemy, quid faciemus et nos* (wykreślone) *czo uczynymy, (!) y my* itp.; czy pisownia *a on vprzeydzy przed nym wduchv y woczy Etyasza* jak i *aboyem (!) vprzeydzysz przed oblyczym pana gothovacz drogy yego kv danyv navky zbavyenya lyvdv yego* polega na podstawieniu wyrazu przejdzie, czy należy ją pojąć jak pisownią *koyv* itp.?

27397